

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ
ИНСТИТУТИ**

**Қўлёзма ҳуқуқида
УДК - 811.512.133 (094)**

КЎЧИМОВ ШУҲРАТ НОРҚИЗИЛОВИЧ

**ҲУҚУҚИЙ НОРМАЛАРНИ ЎЗБЕК ТИЛИДА
ИФОДАЛАШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ
МУАММОЛАРИ**

10.02.02 -ўзбек тили

**Филология фанлари доктори илмий даражасини
олиш учун ёзилган диссертация**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Тошкент 2004

Диссертация Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети ҳамда Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказида бажарилган.

РАСМИЙ ОППОНЕНТЛАР: филология фанлари доктори, академик
Ғ. АБДУРАҲМОНОВ
филология фанлари доктори, профессор
Б. ЎРИНБОЕВ
юридик фанлари доктори, профессор
Ҳ. БОБОЕВ

**ЕТАКЧИ ИЛМИЙ
МУАССАСА:**

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Ҳимоя 2004 йил май ойининг 7 куни соат 14:00да Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти ҳузуридаги ДК 015.04.02 рақамли докторлик илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси бўйича ихтисослаштирилган кенгаш йиғилишида ўтказилади.

Манзил: 700170, Тошкент шаҳри, И.Мўминов кўчаси, 9-уй.

Диссертация иши билан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Асосий кутубхонасида танишиш мумкин.

Манзил: 700170, Тошкент шаҳри, И.Мўминов кўчаси, 13-уй.

Автореферат 2004 йил апрель ойининг 2 кунида тарқатилди.

Ихтисослаштирилган кенгаш илмий
котиби, филология фанлари
номзоди

Н. МАҲКАМОВ

жиҳатдан ўрганиш зарурлигини, бунда айниқса қонунларнинг тили масаласига кўпроқ эътибор қаратиш лозимлигини алоҳида таъкидлайди³.

Шунингдек, академиклар Ф.Абдураҳмонов, Ш.З.Уразаев, профессорлар Ф.Абдумажидов, Г.Аҳмедов, Ҳ.Одилқориев, А.Х.Саидов каби ҳуқуқшунос олимлар ҳам ҳозирги пайтда ўзбек қонунчилиги тили ва юридик атамашунослик тизимида жиддий муаммолар борлигини алоҳида қайд этадилар.⁴

Ҳақиқатан ҳам, ҳозирги пайтда айрим қонунларимиздаги баъзи ҳуқуқий нормалар қонунчилик техникаси нуқтаи назаридан талабга тўла жавоб бермайди. Ифода усуллари ниҳоятда мураккаб бўлганлиги сабабли айрим ҳуқуқий нормаларда аниқлик етишмайди. Бу эса фуқаролар учун амалиётда бир мунча қийинчиликлар туғдирмоқда, айрим ҳолатларда эса баъзи ҳуқуқий нормаларнинг нотўғри тушунилишига ёки турлича мазмунда талқин ва тавсиф этилишига ёки шарҳланишига сабаб бўлмоқда.

Шунинг учун ҳам бу масалага мамлакатимиз раҳбарияти томонидан алоҳида эътибор қаратилиб, иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси таркибида Норматив-ҳуқуқий атамалар бўйича махсус комиссия ташкил этилди. Комиссияга қонунчилик атамаларининг бирлигини сақлаш, уларни таҳлил этиш, лойиҳаларни ифода усули жиҳатидан такомиллаштириш каби вазифалар юклатилди.

Бироқ, бу вазифа шундай мураккаб жараёнки, уни чуқур илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этмасдан ҳамда ўзбек юридик тилини такомиллаштиришнинг илмий асосларини ишлаб чиқмасдан туриб, уни амалга ошириш мураккабдир.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Ривожланган хорижий мамлакатларда қонунчилик техникаси масалаларига алоҳида эътибор қаратилган, бу соҳа махсус фан ва ўқув курси даражасига кўтарилиб, кўплаб илмий тадқиқот ишлари ҳамда илмий рисоалар яратилган. Хорижлик ҳуқуқшунос олимлар, хусусан, Ф. Жени, Р. Лукач, А. Нашиц томонидан қонунчилик техникаси бўйича маълум бир таълимотлар ишлаб чиқилган.

Россиялик ҳуқуқшунос олимлар томонидан ҳам қонунчилик техникаси, хусусан, қонунчилик тили, услубияти ва атамашунослиги юзасидан бирмунча ишлар қилинган. Профессорлар Д.А.Керимов, А.С.Пиголькин, А.А.Ушаков, А.Ф.Шебанов, В.М.Савицкий каби олимлар томонидан бу мавзуга бағишланган махсус илмий тадқиқот ишлари олиб борилган, кўплаб монография ва илмий мақолалар ёзилган.

Айниқса, Россияда сўнгги йилларда бу мавзуга алоҳида эътибор қаратилиб, 1997 йилда Т.В. Губаев томонидан “Юриспруденцияда сўз санъати”, Н.А.

³ Халилов Э.Х. Становление и развитие высшего законодательного органа государственной власти Республики Узбекистан. Автореф. дисс. ... доктор. юрид. наук. - Т: 2000. -С.28-32.

⁴ Уразаев Ш. З. Власть и закон. - Т.: Фан, 1992.- С.26.; Абдураҳмонов Ф. / +ўзбек тили ва адабиёти / - Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик жамғиравининг атамалари муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1992. № 2, -Б.38.; Абдумажидов Ф.А. / +онун тили ўзбекчалашмо=да. // Шуррият., 1997.; Аҳмедов Г., Саидов А. Терминология - это важно. // Народное слово, 1991, 16 август.; Абдураҳмонов Ф. / +ўзбек тили ва адабиёти / - Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик жамғиравининг атамалари муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1992. № 2, -Б.38.; Абдумажидов Ф.А. / +онун тили ўзбекчалашмо=да. // Шуррият., 1997.; Аҳмедов Г., Саидов А. Терминология - это важно. // Народное слово, 1991, 16 август.; Абдураҳмонов Ф. / +ўзбек тили ва адабиёти / - Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик жамғиравининг атамалари муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1992. № 2, -Б.38.; Абдумажидов Ф.А. / +онун тили ўзбекчалашмо=да. // Шуррият., 1997.; Аҳмедов Г., Саидов А. Терминология - это важно. // Народное слово, 1991, 16 август.;

Власенко томонидан “Хуқуқ шаклини аниқ ифодалаш муаммоси (лингво-мантикий таҳлил)” мавзуларида докторлик диссертациялари ҳимоя қилинди.⁵

Мамлакатимизга эса “қонун тили” тушунчаси 1990 йиллардан кейин кириб келиб, бу соҳада Республикаимизда эндигина илк ишлар амалга ошириляпти. Ўзбек юридик тили ва атамалари бўйича илмий тадқиқот ишлари йўлга қўйилмоқда.

1986 йилда М.Қосимова томонидан “Ўзбек юридик терминологиясининг таркибий тузилиши”, 1984 йилда Л.М.Бойко томонидан “Қонунчилик техникаси (назария ва амалиёт)”, 1991 йилда Л.А. Каримова томонидан “Тиллар тўғрисидаги қонунларнинг ҳуқуқий ва маънавий жиҳатлари”, 1995 йилда Ш.Н. Кўчимов томонидан “Ўзбекистон Республикаси қонунларининг тили” мавзуларида номзодлик диссертациялари ҳимоя қилинди.⁶

Шунингдек, Ғ.Абдумажидов, Ғ.Аббобойиёв, Ғ.Аҳмедов, Ҳ.Бектемиров, Б.Мамедов, Ҳ.Одилқориев, А.Саидов, Л.Саидова, Г.Саркисянц, С.Содиқов, Ғ.Сотимов, Ҳ.Холмедов, М.Қосимова каби ҳуқуқшунос ва тилшунос олимлар томонидан ўзбек юридик тилига бағишланган бир қанча илмий рисола⁷, луғат⁸ ва илмий-оммабоп мақолалар нашр этилди⁹.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида 2002 йил 25 майда “Ўзбек тили: қонун ижодкорлиги амалиёти” мавзусида илмий-амалий конференция ўтказилиб, унда қонун ижодкорлиги жараёнида бир қанча муаммолар борлиги алоҳида таъкидланди.

Бироқ миллий юридик тилни шакллантириш ва такомиллаштириш вазифаси шундай мураккаб жараёнки, уни чуқур илмий-назарий жиҳатдан ўрганмасдан, истиқболли стратегик йўналишларни белгиламасдан туриб, бу соҳадаги муаммоларни ҳал қилиб бўлмайди.

⁵ Губаева Т.В. Словесность в юриспруденции. Автореф. докт. юрид. наук. -М.: 1997.; Власенко Н.А. Проблемы точности выражения формы права (лингво-логический анализ) Автореф. докт. юрид. наук. - Урал: 1997.

⁶ Касимова М. Структурно-системные особенности юридической терминологии узбекского языка. Дисс. ... канд. филол. наук. - Т.: 1986.; Бойко Л.М. Законодательная техника (теория и практика). Автореф. канд. юрид. наук. -Т.: 1984.; Каримова Л.А. Правовые и нравственные аспекты законов о языке. Дисс. ... канд. юрид. наук. - Т.: 1991.; Кўчимов Ш.Н. Ўзбекистон Республикаси қонунларининг тили. Филология фанлари номзоди... диссертацияси. - Т.: 1996.

⁷ Саидов А., Саркисянц Г. Юридик тил ва шу=у=шунос нут=и. - Т.: Адолат, 1994.; Аббобойиёв Ғ.Ў. Ўзбек тилининг грамматикаси ва лексикаси. - Т.: Ўзбекистон Республикаси қонунларининг тили. Филология фанлари номзоди... диссертацияси. - Т.: 1995.; Саидов А., Саидова Л., Кўчимов Ш., Қосимова М. Қонун ва тил. - Т.: Итисодиёт ва шу=у= дунёси, 1997.; Давлат тили: муаммолар ва ечимлар. Профессор А.Х. Саидов ташрири остида. - Т.: Инсон шу=у=лари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 1999; Саидов А., Кўчимов Ш. Қонунчилик техникаси асослари -Т: Адолат, 2001.;

⁸ Аббобойиёв Ғ.Ў. Ўзбек тилининг грамматикаси ва лексикаси. - Т.: Ўзбекистон Республикаси қонунларининг тили. Филология фанлари номзоди... диссертацияси. - Т.: 1995.; Саидов А., Саидова Л., Кўчимов Ш., Қосимова М. Қонун ва тил. - Т.: Итисодиёт ва шу=у= дунёси, 1997.; Давлат тили: муаммолар ва ечимлар. Профессор А.Х. Саидов ташрири остида. - Т.: Инсон шу=у=лари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 1999; Саидов А., Кўчимов Ш. Қонунчилик техникаси асослари -Т: Адолат, 2001.;

⁹ Аҳмедов Ғ., Саидов А. Терминология - это важно. // Народное слово, 1991, 16 август.; Абдумажидов /., Саидов А. Қонун ва давлат тили: муаммолар ва ечимлар // Туркистон 1992, 8 октябрь.; Абдумажидов /А.. Қонун тили Ўзбекистон Республикасида. // Шуррият., 1997.; Аббобойиёв Ғ.Ў. / +ио́и ёа́иёиёиёеёе ёа́ =ио́и оеёе оиёоае // Ўзбекистон Республикасида. 2003. 11. А.10-14.; Аббобойиёв Ғ.Ў. / +ио́и оеёе ёа́ =ио́и ёа́иёиёиёеёе // +ио́и уе́иуиёеаа. 2003. 11. А.26-27.; Мамедов Б. Қонун тили =андай былиши керак? // Давлат тили: муаммолар ва ечимлар. - Т.: Инсон шу=у=лари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 1999. - Б. 103.; Саидов А., Қосимова М., Каримова Л. Ўзбек шу=у=ий атамалари муаммолари. // Ўзбек тили ва адабиёти, 1993, 2-сон.

Бундан ташқари, қонунчилик техникаси, қонун тили, қонунчилик услубияти - бу илмий изланишларнинг янги мустақил бир йўналишидир. Бу соҳа ҳуқуқшунослик ва тилшунослик билимларига оид фанлараро муаммодир. Бу йўналишдаги тадқиқотлар бир вақтнинг ўзида ҳам лингвистик, ҳам юридик билимларни тақазо этади.

Республикамизда эса бу муаммони ҳал этишга ҳуқуқшунос ва тилшунос олимлар ўз фанлари нуқтаи назаридан ёндашадилар. Ҳуқуқшунос олимлар Л.М.Бойко ва Л.А. Каримоваларнинг юридик фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзган диссертацияларида масалага фақат ҳуқуқий жиҳатдан ёндашилган бўлса, М.Х. Қосимова ва Ш.Н.Кўчимовларнинг филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияларида қонунчилик тили ва услубияти масалаларига фақат лингвистик нуқтаи назардан ёндашилган, холос.

Шунга кўра Республикамизда бу мавзуни бир вақтнинг ўзида ҳам ҳуқуқий, ҳам лингвистик жиҳатдан яхлит ҳолатда ўрганилган илмий тадқиқот ишлари яратилмаган, қонунчилик техникаси, қонун тилининг лингво-юридик хусусиятлари ишлаб чиқилмаган.

Шу нуқтаи назардан бу мавзуни бир вақтнинг ўзида ҳам юридик, ҳам лингвистик жиҳатдан тадқиқ этиш, унинг лингво-юридик хусусиятларини аниқлаш ҳозирги даврнинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

Тадқиқотнинг асосий мақсад ва вазифалари. Мазкур тадқиқот ўзбек қонунчилик тили, услубияти, юридик атамашунослик масалаларини ҳам лингвистик, ҳам юридик жиҳатдан илмий-назарий таҳлил қилишни, унинг лингво-юридик қоидаларини аниқлашни мақсад қилиб қўяди. Ана шу талабдан келиб чиқиб тадқиқотда қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш кўзда тутилади:

- тил тараққиётида ҳуқуқнинг тутган ўрнини кўрсатиш, ҳуқуқнинг ривожда тилнинг қандай муайян вазифаларни бажаришини қайд этиш;
- қонун тилининг дунё миқёсидаги тадрижий тарихини қисқача ўрганиш асосида Ўзбекистон Республикаси қонунлари тили тараққиётини аниқлаш;
- амалдаги қонунларнинг қонунчилик техникаси талаблари даражасига қанчалик жавоб беришини ўрганиш ва бу соҳадаги муаммоларни ҳал этиш йўллари кўрсатиш;
- ўзбек қонунлари тилининг лингво-юридик хусусиятларини аниқлаш ва шу асосда қонун тилига қўйиладиган талабларни ишлаб чиқиш;
- ўзбек юридик атамаларининг тарихий тараққиётини ўрганиш;
- юридик атамаларнинг таснифий, шакл ва мазмун бирлиги билан боғлиқ муаммоларини илмий таҳлил қилиш;
- юридик атамаларининг ягона ифода шакллари ишлаб чиқиш ва уларни барқарорлаштириш юзасидан тавсиялар бериш;
- ҳуқуқий амалиётда қонунчилик услубиятининг махсус бир соҳа сифатида шакллантириш йўллари ўрганиш;
- фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда қонун тили, қонунчилик услубияти ва юридик атамашуносликнинг аҳамиятини кўрсатиш;

- ўзбек қонунчилик техникасининг илмий-амалий қоидаларини ишлаб чиқиш асосида қонунларни сифат жиҳатдан такомиллаштириш юзасидан амалий тавсиялар бериш;

- мамлакатимизда миллий юридик тил билан боғлиқ янги махсус фанлараро илмий йўналишга асос солиш ва унинг ўрганиш объектини йўлга қўйиш юзасидан хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг илмий жиҳатдан янгилиги. Тадқиқот олдида қўйилган мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда, мазкур диссертациянинг илмий жиҳатдан янгилиги қуйидагиларда кўринади:

- тадқиқотда ёритилган масалалар кўлами ва уларнинг ёритилиш даражаси нуқтаи назаридан мазкур диссертация Ўзбекистон ҳуқуқшунослик ва тилшунослик фанларида миллий юридик тил билан боғлиқ янги махсус фанлараро илмий йўналишга асос солади;

- ушбу тадқиқотда илк марта ўзбек қонунчилик техникасининг долзарб муаммолари - қонун тили, қонунчилик услубияти, юридик атамашунослик масалалари яхлит ҳолатда, яъни ҳам ҳуқуқий, ҳам тилшунослик нуқтаи назаридан ўрганилди;

- тадқиқот ўзбек юридик тили, миллий қонунчилик техникаси, юридик атамашунослик, қонунчилик тили ва услубияти тараққиётининг истиқболли йўналишларини белгилаб беради ва айнан шу масалаларни келажакда илмий жиҳатдан ўрганувчи тадқиқотлар учун замин ҳозирлайди;

- тадқиқотда ҳуқуқ ва тилнинг алоқалари, уларнинг бир-бирига ўзаро таъсири, тилнинг такомилда ҳуқуқнинг тутган ўрни ҳамда ҳуқуқнинг ривожда тилнинг вазифалари аниқланди. Бу масалаларнинг демократик ҳуқуқий давлат барпо этишга, фуқаролар ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятининг юксалишига таъсири белгиланди;

- ўзбек қонунчилиги тили ва услубини илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш асосида ўзбек қонунлари тилидаги муаммолар аниқланди, уларни ҳал этиш учун қонун тилига қўйиладиган талаблар ҳамда илмий тавсиялар ишлаб чиқилди;

- тадқиқотда ўзбек юридик атамашунослигининг тарихи ва тараққиёти, юридик атамашунослик таснифи, уларда шакл ва маъно муносабатлари каби жиддий илмий-назарий масалаларни ўрганишга алоҳида эътибор берилди; бу борадаги муаммолар аниқланиб, уларни ҳал этиш йўллари кўрсатилди;

- тадқиқотда қонунчилик услубияти масалаларини илмий жиҳатдан изчил таҳлил этишга ҳаракат қилинди; шунингдек, ўзбек қонунчилик техникасининг илмий-назарий қоидаларини ишлаб чиқиш асосида қонунларимизни сифат жиҳатидан такомиллаштириш юзасидан амалий тавсиялар берилди.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамияти. Мазкур тадқиқот ишида, биринчидан, Ўзбекистон Республикаси қонунчилик техникасининг илмий-амалий қоидалари ишлаб чиқилса, иккинчидан, ўзбек қонунлари тили, қонунчилик услубияти, ўзбек юридик атамашунослигининг лингво-юридик хусусиятларини аниқлашга ҳаракат қилинди.

Диссертация асосида ишлаб чиқилган хулосалар ва амалий тавсиялар қонунчилик тизимини такомиллаштиришда, қонунларнинг сифат жиҳатидан мукамал бўлишида муҳим аҳамият касб этади, қонунчилик техникаси

такомиллашувига доир тадқиқотларни яратишга замин ҳозирлаб, Ўзбекистонда миллий юридик тил билан боғлиқ янги махсус фанлараро илмий йўналишга асос солади.

Мазкур илмий иш қонун тузувчи мутахассислар учун махсус қўлланма вазифасини ўтайди. Шунингдек, юридик олий ўқув юртлари ўқитувчилари ва талабалари учун юридик тил бўйича муҳим манба вазифасини ҳам ўтайди.

Тадқиқотнинг манбалари. Мазкур тадқиқотни яратишда Республикамизда ҳозирда амалда бўлган деярли барча қонунларни қонунчилик техникаси нуқтаи назардан тўла ўрганиб чиқишга ҳаракат қилинди. Диссертация олдида қўйилган илмий-назарий вазифалардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Уй-жой кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик-процессуал кодекси, Ўзбекистон Республикаси қонунларини тайёрлаш тўғрисидаги, Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисидаги, Қонун лойиҳаларининг умумхалқ муҳокамаси тўғрисидаги, Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ҳақидаги, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисидаги қонунлар тадқиқотнинг асосий манбаи бўлиб хизмат қилди.

Шунингдек, собиқ совет ҳокимияти йилларида (1920-1990) қабул қилинган кўпгина қонунлар ҳам тадқиқот доирасига киритилди.

Тадқиқотнинг методологик асоси. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Ватанимиз ривожланишининг бош йўналишини, стратегиясини белгилаб берувчи асарларида қайд қилинаётган ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамияти барпо этиш, миллий истиқлол ғояларига доир фикрлари диссертацияга методологик асос бўлиб хизмат қилди.

Бу мавзу ҳуқуқшунослик ва тилшунослик билан боғлиқ бўлган муҳим соҳа сифатида дунё олимлари томонидан ҳам пухта ўрганилган. Шу нуқтаи назардан мазкур тадқиқотни яратишда бу олимларнинг илмий-назарий қарашлари ҳам изчил ўрганилди.

Шунингдек, мамлакатимизнинг тилшунос олимлари Ғ.Абдурахмонов, М.Асқарова, С.Аширбоев, Б.Бафоев, Э.Бегматов, Ҳ.Бектемиров, А.Ибраҳимов, Н.Маҳкамов, Н.Маҳмудов, Ё.Тожиев, Ш.Шоабдурахмонов, Б.Ўринбоев, М.Қосимова, А.Ҳожиев ҳамда ҳуқуқшунос олимлар Ғ.А.Абдумажидов, Ғ.Аҳмедов, Ҳ.Бобоев, Л.М.Бойко, Ҳ.Одилқориев, Ҳ.Раҳмонқулов, А.Х.Саидов, У.Тожихонов, Ё.Отаёв, Э.Халилов, Ш.Ўразаев, Ш.Шораҳмедовларнинг илмий асарлари мазкур тадқиқотга асос бўлиб хизмат қилди.

Шунингдек, Низомий номли Тошкент Давлат педагогика университети, Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университети, Ф.Хўжаев номи Бухоро Давлат университети, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси қошидаги илмий семинарларда муҳокама қилинган ва ҳимояга тавсия қилинган.

Муаллиф мазкур тадқиқотни амалга оширишда илмий маслаҳатчи бўлган филология фанлари доктори, профессор Н.М.Маҳмудов ва юридик фанлари доктори, профессор А.Х.Саидовга ўз миннатдорчилигини билдиради.

Тадқиқотнинг тузилиши. Мазкур диссертация кириш, уч боб, хулоса, амалий тавсиялар, фойдаланилган адабиётлар, иловалардан иборат бўлиб, ҳажми 290 саҳифани ташкил этади. Ишнинг ҳар бир боби ички қисмларга ажратилган. Ишнинг охирида мазкур илмий иш бўйича умумий хулосалар келтирилган.

ТАДҚИҚОТНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Тадқиқотнинг кириш қисми **“Ҳуқуқ ва тилнинг бир-бирига ўзаро таъсири масалалари”** деб номланган. Унда таъкидланадики, ҳар бир мамлакатнинг демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамияти барпо этишида ҳуқуқ ва тил, уларнинг бир-бирига ўзаро таъсири ва улар ўртасидаги муносабатларни аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Аммо ҳуқуқ ва тил ўртасидаги муносабатларни аниқлаш ниҳоятда мураккабдир. Чунки улар, бир томондан, бир-бири билан ўзаро боғлиқ ва алоқадор бўлса, иккинчи жиҳатдан эса улар бошқа-бошқа нисбатан мустақил соҳаларга тегишли бўлганлиги боис фарқли жиҳатлари мавжуд. Лекин шундай бўлса-да, Е.В. Васьковский, П. Верховский, А.А.Ушаков, Вильгелм Гумбольдт каби ҳуқуқшунос ва тилшунос олимлар бу муносабатларни аниқлашга ҳаракат қилганлар. Тадқиқот ишида бу олимларнинг ҳуқуқ ва тил билан боғлиқ фикрлари ўрганиб чиқилиб, тил ва ҳуқуқ ижтимоий ҳаётда турли вазифаларни бажарса-да, лекин айрим ҳолатларда инсонларнинг хулқ-атворини бошқаришдек айнан бир хил фаолият учун ҳам хизмат қилиши таъкидланади. Шунингдек, тил тараққиётида ҳуқуқ жуда ҳам муҳим бўлган қуйидаги икки вазифани бажаради, деган хулосага келинади:

биринчидан, тилнинг ривожини учун зарур ҳуқуқий асос яратиш вазифасини бажаради;

иккинчидан, ҳуқуққа бошқа тиллардан атамалар кириб келиши ёки ички имкониятлар асосида янги юридик атамаларнинг ясалиши натижасида тил луғат бойлигининг бойиш манбаларидан бири вазифасини бажаради.

Ҳуқуқ ва тилнинг ўртасидаги ўзаро муносабатни аниқлашда ҳуқуқнинг ривожидида тилнинг қандай муайян вазифаларни бажариши масаласи ҳам ниҳоятда муҳимдир. Бироқ илмий адабиётларда ҳуқуқнинг ривожидида тилнинг ўрни беқиёслиги таъкидланса-да, ҳуқуқнинг ривожидида тилнинг қандай муайян вазифаларни бажариши аниқ ва тўла кўрсатилмаган. Бу масалаларга бағишланган юридик адабиётларда шундай дейилади: “Тил ҳуқуққа нисбатан ўзаро алоқада бўлган икки муҳим вазифани бажаради. Биринчиси, тил - ҳуқуқшуноснинг

тафаккур юритиш курали; иккинчиси ҳуқуқшуноснинг амрини ижтимоий муносабат қатнашчиларига етказди”.¹³

Ҳуқуқнинг ривожда тилнинг вазифаларига берилган бу таъриф, бизнинг назаримизда, масаланинг моҳиятини тўлалигича очиб бермайди. Чунки юқоридаги таъриф ҳуқуқнинг бутун мазмуни ва моҳияти нуқтаи назаридан эмас, балки кўпроқ қонунчилик нуқтаи назаридан берилган. Шунга кўра ҳуқуқнинг ривожда тилнинг бошқа бир қанча вазифалари ҳам мавжуд. Фикримизча, тил ҳуқуқнинг ривожланишида қуйидаги бешта асосий вазифани бажаради: 1) қонун чиқарувчининг хоҳиш-иродасини ифодалайди; 2) ҳуқуқий нормаларни фуқароларга етказди; 3) ҳуқуқий тафаккур юритиш воситаси; 4) ҳуқуқшунослар ўртасида ўзаро фикр алмашиш воситаси; 5) ҳуқуқий билимларни авлодлардан-авлодларга етказиш.

Айниқса, бу вазифаларнинг ичида тилнинг қонун чиқарувчининг хоҳиш-иродасини ифодалаши ва ҳуқуқий нормаларни фуқароларга етказиши ижтимоий ҳаётда алоҳида аҳамият касб этади. Шунга кўра ҳуқуқий нормаларнинг амалиётда қанчалик натижалар бериши қонуннинг сифатига, қонунчилик техникаси талаблари даражасида ишлаб чиқилишига, унинг тил ва услуб жиҳатидан мукамал тузилишига чамбарчас боғлиқ.

Биринчи боб “**Ўзбек қонунчилик техникаси ва қонун тили муаммолари**” деб номланган. Бу бобда ҳуқуқий ижодкорликда қонунчилик техникасининг туган ўрни, унинг илмий-назарий қоидалари, қонун тилининг дунё миқёсидаги тадрижий тарихи, Ўзбекистонда “қонун тили” тушунчасининг пайдо бўлиши ва ривожланиши илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ этилади. Ҳуқуқий ижодкорликнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири қонун ижодкорлиги бўлиб, у қонуншунослардан нафақат ҳуқуқий билимларни, балки қонунчилик соҳаси бўйича махсус билим, малака ва кўникмаларни эгаллашни, қонун ифода усулининг муносиб шакллари йўлаб топишни тақазо қилади. “Қонун қабул қилиш жуда катта куч талаб этадиган қонун ижодкорлиги фаолиятининг сўнгги босқичидир. Айрим кодекслар, қонунлар билан юзаки танишган, соҳадан беҳабар кишига ҳаммаси жуда оддий туюлиши, бундай баён ҳар бир кишининг қўлидан келадигандек кўриниши мумкин. Лекин аслида, ундай эмас. Тақиқлар, кўрсатмаларни ва талабларни қонунда ана шундай барчага тушунарли қилиб баён этиш қонун тайёрловчилардан узоқ вақт ва кўп меҳнат талаб қилади”.¹⁴

Қонунчилик соҳаси билан боғлиқ бундай билимлар ҳуқуқшунослик назарияси ва амалиётида “қонунчилик техникаси” номини олган. Қонунчилик техникаси юқори даражада бўлиши қонунда ифодаланувчи ҳуқуқий норманинг ҳужжатларда аниқ ва равшан ифодасини топиш имконини беради, ҳуқуқий нормаларнинг нотўғри тушунилишига ёки турлича мазмунда тавсиф этилишига ёки шарҳланишига йўл қўймайди. Норматив-ҳуқуқий ҳужжат ифода шаклининг муносиб кўринишларини ижод этишни таъминлайди. Бу эса шу қонуннинг амалиётда қўллаш учун қулай бўлиш имконини беради.

¹³ +аранг: Ушаков А.А. Содержание и форма в праве и советское правотворчество. Автреф... докт. юридик. наук. - Свердловск: 1970. -С.33.; Язык закона. - М.:Юрид. лит., 1990. - Б.8.

¹⁴ Ойеёёёёёё О. Аааа =ííóí ёёёёаа...// Ўб=б=ёё ааííёёааёёё ёёёёííёёааё.-О.: Ўсááёёёёíí, 1997. -А. 49.

Профессор Э.Х.Халилов мамлакатимизда қонунчилик техникаси билан боғлиқ бир қанча муаммолар мавжудлигини алоҳида қайд этади: “Ҳозирги пайтда айрим қонунлардаги камчиликлар уларни ишлаб чиқувчиларнинг етарли даражада тайёр эмаслиги туфайли вужудга келмоқда... . Олий Мажлиснинг аксарият депутатлари қонунчилик техникаси усулларини ҳалигача эгалламаганлар. Шунинг учун депутатларга қонунчилик техникаси қоидалари бўйича таълим бериш лозим”, - деб таъкидлайдилар. Шунингдек, Э.Х.Халилов ўз фикрини давом эттириб, депутатлар ва давлат хизматчилари, қонун лойиҳаларини тайёрловчи мутахассислар ва экспертлар учун қонунчилик техникасига бағишланган қўлланма яратиш лозимлигини, ҳуқуқшунос ва тилшуносларнинг қонун ижодкорлиги назарияси ва амалиётининг айнан шу жиҳатларига кўпроқ эътибор қаратиши кераклигини алоҳида таъкидлаб ўтади.¹⁵

Ҳақиқатан ҳам, мамлакатимизда қонунчилик техникаси масалалари бўйича жиддий илмий-тадқиқот ишлари амалга оширилган эмас. Республикаимизда бу соҳага бағишланган ишлар ҳам асосан собиқ шўролар даври қонунчилик техникасига бағишланган.¹⁶ Шунинг учун амалдаги ҳуқуқий тизимни қонунчилик техникаси нуқтаи назаридан жиддий тадқиқ этиш ва шу асосда ўзбек қонунчилик техникасини такомиллаштириш ҳуқуқшунос ва тилшуносларимиз олдида турган долзарб вазифалардан биридир.

Тадқиқот давомида Ф. Жени, Р. Иеринг, С. Давин, Р. Лукач, А.Нашиц, И.Л.Брауде, Р. Книпер, Д.А. Керимов, А.С. Пиголькин, А.А.Ушаков М.Гродзинский, Т.В.Лях, А.Коренев, И.К.Ильин, Н.В.Миронов, В.Назарян, Ҳ.Т.Одилқориев, Б.А. Миренский, Л.М.Бойко каби олимларнинг қонунчилик техникаси бўйича хилма-хил фикрлари ўрганиб чиқилди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, илмий адабиётларда қонунчилик техникасининг ўрганиш объекти, қўлами турлича тавсиф қилинса-да, бизнинг фикримизча, қонунчилик техникасининг ўрганиш доирасига асосан қуйидаги масалаларни киритиш лозим: 1) норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг номи, шакли ва тузилиши; 2) норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг таркибий қисмлари; 3) норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаларини халқаро стандартлар даражасида ҳар жиҳатдан пишиқ ва пухта тайёрлашнинг ташкилий-методик масалалари; 4) норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга қўшимча ва ўзгаришлар киритиш усулларини ишлаб чиқиш; 5) норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳалари матнини тузишнинг асосий талабларини аниқлаш; 6) норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаларида ҳуқуқий нормаларнинг ифода этилиш усули; 7) қонунчилик услубияти; 8) қонун тили; 9) юридик атамашунослик; 10) норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни бир тилдан иккинчи бир тилга таржима қилиш; 11) қонуннинг номланиши; 12) миллий ҳуқуқий анъаналаримиздан келиб чиққан ҳолда, шариат қонунларининг тузилиши, таркибий қисмлари, тили ва ифода усулларини жиддий тадқиқ этиш асосида уларнинг илғор жиҳатларини бугунги ўзбек қонунчилик техникасига ўзлаштириш.

Қонунчилик техникасининг асосий масалаларидан бири қонун тили бўлиб, у ўзининг узоқ асрлик тарихига эга. Қадимги даврларда бошлаб айрим олимлар юридик тил ҳақида маълумот берганлар. Шарқнинг буюк мутафаккири Абу Наср

¹⁵ Халилов Э.Х. Становление и развитие высшего законодательного органа государственной власти Республики Узбекистан. Автореф. дисс. ... доктор. юрид. наук. -Т: 2000. -С.28-29.

¹⁶ +āđāīā: Бойко Л.М. Законодательная техника (теория и практика). Автореф. канд. юрид. наук. -Т.: 1984; Бойко Л.М. Совершенствование законодательной техники в условиях ускорения социально-экономического развития советского общества.- Т.:Фан, 1988.

Форобийнинг “Талхису навомиси Афлотун” (Афлотун қонунлари моҳияти) номли асарига қонунларнинг мазмун ва моҳияти тўғрисида Платон томонидан ёзилган асарга батафсил шарҳ берилади. Бу асарда таъкидланишича, Платон қонунларнинг тили масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратиб, бу ҳақда шундай ёзади: “Соҳиби қонуннинг ҳар бир гуруҳ одамларга мурожаати тушунарли бўлиши лозим. Бунинг учун қонун чиқарувчи одамларнинг идрок этиш имкониятларини ҳисобга олиши керак, токи одамлар уни тушунсинлар. Чунки одамларга бирор нарсани тушуниш ва амалда қўллаш қийин бўлиши мумкин. Тушунмовчилик бундай соҳиби қонундан воз кечишга туртки ва ағдариб ташлашга сабаб бўлиши мумкин”.¹⁷ Шунингдек, Аристотел ҳам ўз асарларида юридик тил, унинг ўзига хос табиати ҳақида алоҳида тўхталиб ўтган.¹⁸

Эрамининг I-III асрларида эса қонун тилининг юксак намунасини Рим ҳукукида кўриш мумкин. Бу даврда Рим ҳуқуқшунослари ҳуқуқий билимларни ривожлантириш билан бирга қонун тили, унинг ўзига хос жиҳатлари тўғрисидаги ҳам мукамал маълумотга эга бўлганлар.¹⁹ Улар қонунларни аниқ ва қисқа, қонун тузиш талабларига тўла риоя қилган ҳолда тузганлар, ҳуқуқий нормаларни равшан, тиниқ, тушунарли бўлишига асосий эътиборни қаратганлар. Шунинг учун ҳам бу хусусиятлар Рим қонунчилигининг устун томони ҳисобланади.²⁰ Бу қонунлар ҳали ҳалигача ўзининг пухта ва пишиқлиги билан қонунчиликнинг энг юксак намунаси бўлиб хизмат қилмоқда.

Шунинг учун ҳам кўплаб буюк даҳолар, саркарда ва подшолар ўз қонунлари ва кодексларига Рим қонунчилиги услубини асос қилиб олганлар ва ўз қонун тузувчиларидан Рим қонун тузиш услубиятини ўрганишни, унинг энг муҳим зарур жиҳатларини англашни талаб этганлар. Жумладан, Петр I ўз қонунларига, Наполеон ўз кодексларига Рим қонунчилиги техникасини ижодий ўзлаштириб, қонунларини шу давр нуқтаи назаридан мукамал тузишга эришганлар²¹.

Айниқса, қонун тили XV11-XV111 асрларда ҳуқуқшунос олимлар томонидан жуда чуқур ўрганилган. Буюк француз олими Ш. Л. Монтескьенинг “Қонунларнинг руҳи”, инглиз ҳуқуқшунос олими И.Бентам “Номография” номли асарларида қонун тили масаласига алоҳида тўхталиб ўтишган. XIX асрда немис ҳуқуқшунос олимлари Р.Иеринг ва А. Штосслар қонун тили масаласига алоҳида эътибор қаратиб, унинг илмий-назарий қоидаларини ишлаб чиқишга муносиб ҳисса қўшганлар.

Тадқиқотда Шарқ ҳуқуқий ижодкорлигига алоҳида эътибор қаратилиб, Ману ва Хаммураппи қонунларига, муқаддас Қуръони карим тилига юқори баҳо берилади. Бу қонунларнинг тилига собиқ шўролар даврида айрим ҳуқуқшунос олимлар, жумладан И.М.Волков, А.А.Ушаковлар томонидан салбий баҳо берилганлиги, лекин бу фикрлар нотўғри эканлиги диссертацияда далиллар билан исботланади.

Тадқиқот ишида Ўзбекистонда қонун тили тараққиётига алоҳида эътибор қаратилиб, бу борадаги муаммолар изчил тадқиқ этилади, бу муаммоларнинг

¹⁷ Αάο Ιαηδ Οίδηάεε. Οίρεε ίααίεαδ φαυδδ. -Ο: Αάοεεα +ίεδδεε ίίεάααε δαε= ίάδίηε, 1993. - Α.24.

¹⁸ Античные теории языка и стиля. - М.: 1936. - С.188.

¹⁹ Люблинский П.И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса. - П.:1917.-С.9.

²⁰ Римское частное право. - М.: 1949.; Всеобщая история государства и права. I ч. Древний мир. Вып. II. Древний Рим. - М.: 1949.

²¹ Жени Ф. Революция права // 1929. № 2. -С.14.

сабаблари аниқланади. Ўзбек юридик тили собиқ шўролар даврида таржима воситасига айланганлиги, марказ томонидан жўнатилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар номигагина ўзбек тилига таржима қилинганлиги алоҳида таъкидланади.

Ҳатто собиқ иттифоқ даврида қонунларни миллий тилларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда эркин таржима қилишга ҳам йўл қўйилмаган. Бунинг илмий-назарий қоидалари ҳуқуқшунос олимлар томонидан ишлаб чиқилган. Жумладан, профессор А.С.Пиголькиннинг ёзишича: “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни расмий таржима қилиб қайта нашр этишда уларнинг матнини ўзгартиришга (?), атамаларни изоҳлаш ва алмаштиришга (?), жумлалар қурилишини ўзгартиришга (?) ва бошқа таҳририй ишларни амалга оширишга йўл қўйилмайди. Бундан ташқари, матннинг ўзгартирилиши ва яхшиланиши (?) таржима қилинган ҳужжатнинг сифатини туширади, таржимоннинг масъулиятини пасайтиради”²².

А.С.Пиголькиннинг бу фикрини ўқиб, қандай қилиб матнни ўзгартирмасдан, атамаларни изоҳламасдан ва алмаштирамасдан, жумлалар қурилишини ўзгартирмасдан қонунни рус тилидан ўзбек тилига таржима қилиб бўлади? деган табиий бир савол туғилади. Ваҳоланки, ҳар бир миллий тилнинг ўзига хос табиати, хусусиятлари мавжуд. Айниқса, бошқа-бошқа тиллар оиласига кирувчи рус ва ўзбек тилларнинг лексик-грамматик қурилиши бир-биридан фарқ қилади.

Афсуски, собиқ шўролар даврида қонунлар шу принцип асосида таржима қилинди. Шунинг учун ҳам ўзбек тилига ўгирилган қонун матнлари тушунарсиз, тўмтоқ жумлаларга айланиб қолган. Тадқиқот ишида собиқ шўролар даврида амалда бўлган қонун матнларидан кўпдан-кўп мисоллар келтирилади.

Маълумки, ҳар бир услуб ўзидан олдинги ифода шакллари орқали иш юритади. Шунинг асорати ўлароқ бугун миллий истиқлол ғояларига хизмат қилувчи, юридик нуқтаи назардан умумэтироф этилган халқаро ҳуқуқ принциплари ва нормаларига тўла жавоб берувчи қонунларимизнинг ифода усулларида айрим муаммолар мавжуд.

Бу муаммоларни ҳал этиш, қонунларни сифат жиҳатдан такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан бир қанча ишлар амалга оширилди. “Ўзбекистон Республикаси қонунларини тайёрлаш тўғрисида”, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ҳақида”, “Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинди. Ушбу қонунларда қонун тилининг ҳуқуқий асослари мустаҳкамлаб қўйилган²³. Мамлакатимизда қабул қилинаётган ҳар бир қонуннинг тили ана шу талабларга тўла жавоб бериши лозим.

Миллий истиқлол ўзбек қонунчилигининг тили истиқболи, илмий-назарий қоидаларининг фундаментал асосда чуқур ўрганилиши учун тамоман янги бир даврни бошлаб берди. Тадқиқот ишида мустақилликдан сўнг ҳуқуқшунос олимлар

²² Научные основы советского правотворчества. Под ред. Р.О.Халфиной. --М.: Наука, 1981. - С.305.

²³ “Ўзбекистон Республикаси қонунларини тайёрлаш тўғрисида”ги қонуннинг 20-моддаси, “Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ҳақида”ги қонуннинг 19-моддаси, “Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисида”ги қонуннинг 1-моддаси.

Ғ.Абдумажидов, Ғ.Ахмедов, А.Саидов, Ҳ.Одилқориев, Л.Саидова, тилшунослар Ғ.Абдуваҳидов, Ҳ.Бектемеров, Б.Мамедов, Ғ.Сотимов, М. Қосимовалар томонидан бир қанча ишлар амалга оширилганлиги алоҳида қайд этилади.

Тадқиқотда ўзбек қонунларининг тили бўйича барча илмий-тадқиқот ишлари, яратилган илмий рисола ва мақолалар батафсил ўрганиб чиқилиб, хорижий давлатларда (АҚШ, Буюк Британия, Германия, Франция) қонунларнинг тили юзасидан олиб борилган ишлар билан қиёсланади ва шундан келиб чиққан ҳолда, ўзбек қонунларининг тили ҳали деярли ўрганилмаган илмий муаммо деган хулосага келинади. Бундай ҳолатнинг сабаблари қуйидагилардан иборат: биринчидан, бу собиқ шўролар тузуми асорати бўлса; иккинчидан, қонун тилининг ҳам юридик, ҳам тилшунослик фанлари доирасига тегишли мураккаб бир илмий йўналиш эканлигидир. Тадқиқотлар бир вақтнинг ўзида ҳам юридик, ҳам лингвистик билимларни талаб қилади. Амалиётда эса, афсуски, ҳуқуқшунослар етарли даражада лингвистик билимлардан хабардор бўлмаганлиги сабабли қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни аниқ, содда, тушунарли тарзда ёзиш керак деган умумий фикрдан нарига ўта олмайдилар. Ўз навбатида, тилшунослар эса юридик билимлардан хабарсиз бўлганлиги боис қонунларни ёза олмайдилар, қонунчилик техникасини билмайдилар.

Айнан шу нуқтаи назардан тадқиқотда Германия, Франция, Швейцария каби мамлакатларнинг қонун ижодкорлиги фаолиятидаги ижобий тажрибалар ўрганилиб, уларда қонун лойиҳалари ҳуқуқшунос ва тилшунос олимлар томонидан ўзаро ҳамкорликда ишлаб чиқилиши, тилшунослар томонидан экспертизадан ўтказилиши, қонун лойиҳаларини тайёрловчи мутахассисларга қўйиладиган талаблар изчил тадқиқ этилади.

Шунингдек, тадқиқот ишида хорижий мамлакатларнинг, хусусан, АҚШнинг Иллинойс ва Чикаго университетларида, Англия, Швеция каби давлатларнинг олий юридик таълими тизимида ҳуқуқшунос кадрларнинг тил тайёргарлигига алоҳида эътибор қаратилиши, ҳар бир талаба махсус тил тайёргарлигидан ўтиши, тил фани билан боғлиқ “Нутқ ўрганишга кириш”, “Юридик нутқ”, “Суд нотиклиги”, “Судда нутқ сўзлаш ва ҳақиқат муаммолари”, “Ёзма нутқ”, “Оммавий муомала нутқи”, “Сиёсий нутқ”, “Ижтимоий нутқий муомала”, “Баённомалар (протоколлар) таҳлили”, “Нутқ мактаби” каби 45 дан ортиқ махсус ўқув курслари мавжудлиги тўғрисида маълумотлар берилади.

Бу соҳада Россияда ҳам охириги ўн йил ичида қонунчилик лингвистикаси, юридик тил ва юридик нутқ билан боғлиқ янги бир илмий йўналиш қарор топаётгани, айнан шу соҳа билан боғлиқ ўқув курслари Россия олий юридик таълими тизимига киритилаётгани таъкидланади. Ҳатто Россиялик ҳуқуқшунос олимлар томонидан миллий юридик тилни доимий такомиллаштириш мақсадида “12.00.01 - давлат ва ҳуқуқ тарихи ва назарияси; сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи” мутахассислиги таркибига “Юриспруденцияда сўз санъати” (“Словесность в юриспруденции”) номли янги илмий йўналишни киритиш таклифлари билдирилмоқда.²⁴

²⁴ +àðàíà: Ãóááááà Ò.Â., Ìæèíà Á.Ì. Ñèíááñíñòù à ððèñðóááíòèè èàè ó-ááíàý æèñòèòèèà // Æíñóááðñðáí è ïðááí, 1996. 12. Ñ.108-116.

6. Қонун тилининг қолиплашганлик белгисидан келиб чиққан ҳолда норматив-ҳуқуқий ҳужжатда акс эттирилаётган фикрларни мумкин қадар олдиндан мавжуд бўлган (қолиплашган) маълум бир лисоний бирликлар асосида ифодалаш тамойилига амал қилиш керак;

7. Норматив-ҳуқуқий ҳужжат матнини тузишда ҳуқуқшунос мутахассислар яхши тушуниши нуқтаи назаридан эмас, балки барча фуқароларнинг идрок этиш имконидан келиб чиқиб тузилиши зарур.

Шундан сўнг амалдаги қонунларнинг бу талабларга қанчалик жавоб бериши масаласи илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этилади, таъкидланадики, норматив-ҳуқуқий ҳужжат матнида расмийлик, аниқлик, қатъийлик, нейтралликни таъминлашнинг бир қанча усуллари мавжуд. Шундай усуллардан энг асосийси қонун тилининг сўз танлаш мезонини белгилашдир. Қонун тили умумидабий тил доирасида иш кўрса-да, ундаги барча сўзларни қабул қилавермайди.

Бу ўринда шуни алоҳида қайд этиш лозимки, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги қонуннинг 19-моддасида қонун тилининг бундай илмий хусусиятлари алоҳида ҳуқуқий норма сифатида киритилган бўлиб, унда шундай дейилади: “Эскирган ҳамда кўп маънони англатадиган сўз ва иборалар, мажозий таққослашлар, сифатлашлар, киноялар қўлланилишига йўл қўйилмайди”. Қонун тилининг бундай хусусиятлари умуммажбурий норма сифатида ифодаланишини қонунчилигимиздаги ижобий жиҳатлардан бири сифатида баҳоламоқ керак. Ҳақиқатан ҳам, қонун матнида эскирган ҳамда кўп маънони англатадиган сўз ва иборалар, мажозий таққослашлар, сифатлашлар, киноялар ишлатилиши унинг аниқлик, расмийлик, қатъийлик, нейтраллик талабларига путур етказди.

Бундан ташқари, қонун тилида қуйидаги сўзларнинг ҳам ишлатилиши мақсадга мувофиқ эмас:

1. Айрим ҳуқуқий тушунчаларнинг умумидабий тил нормасига кирмаган халқ тилидаги вариантлари: *прокурор - қораловчи; адвокат - оқловчи; судья - ҳакам; жабрланувчи - жабрдийда; озодликдан маҳрум этмоқ - кесмоқ; афв этмоқ - оқламоқ; аноним хати - юмалоқ хат; қамоқ - турма; номусга тегиш - зўрлаш; сушиқасд қилиш - ўлдирмоқчи бўлиш* кабилар;

2. Эскирган сўзлар: *қози (судья), муддаи умуми (прокурор), тузук (кодекс), тилмоч (таржимон), фирқа (партия), жумҳурият (республика), байналхалқ (байналмилал), мирза (котиб), синовчи (эксперт)* кабилар.

3. Оғзаки сўзлашувга хос сўзлар: *шарманда қилиш* кабилар.

4. Жаргонлар: *лой (пул), соққа (пул), кўк (валюта)* кабилар;

5. Поэтик лексика: *ораз, жамол, жилвакор, париваи, сулув, васф, таъзим, илҳом париси, шабада* кабилар;

6. Шевага хос сўзлар: *момо, маяк, тегра, така, ўжак, шоти, эна* кабилар;

Қонун тилига қўйиладиган энг муҳим ва асосий талаб аниқликдир. Сўнги йилларда қонунларимиз матнида аниқликни таъминлаш мақсадида Парламентимиз томонидан кўпгина чора ва тадбирлар амалга оширилмоқда. Шунинг натижасида Конституциямизда аниқлик тўла таъминланган. Конституцияни ифода усули нуқтаи назаридан кузатсак, унда ҳуқуқий нормалар ниҳоятда аниқ ва равшан берилганлигини, ҳар бир сўз ўз ўрнида ишлатилганлигини, гаплар ниҳоятда содда ва қисқа тузилганлигини, бирор бир

тушунарсиз жумла йўқ эканлигини кўриш мумкин. Шунга кўра Конституция нафақат юридик жиҳатдан, балки ифода усули жиҳатидан ҳам бошқа қонунларга асос, намуна бўлиши лозим.

Бироқ бу фикрни барча қонунларга нисбатан айтиб бўлмайди. Айрим қонун ҳужжатларидаги ҳуқуқий нормаларни ифодалашда фикрларнинг аниқ ва равшанлиги етишмайди. Масалан, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 18-моддасига эътибор беринг.

18-модда. Зарурий мудофаа

Ушбу кодексда ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик учун маъмурий жавобгарлик белгиловчи бошқа норматив ҳужжатларда назарда тутилган, лекин зарурий мудофаа ҳолатида, яъни шахсни ёки мудофааланувчининг ёхуд бошқа шахснинг ҳуқуқларини, жамият ёки давлат манфаатларини гайриҳуқуқий тажовузлардан шундай тажовуз қилаётган шахсга зарар етказиши йўли билан ҳимоя қилиши вақтида, башарти бунда зарурий мудофаа чегарасидан чиқиб кетилишига йўл қўйилмаган бўлса, содир этилган ҳаракатлар маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланмайди.

Бу моддани тушуниш бирмунча оғир. Юристарлар учун бу қийин эмасдир. Лекин оддий фуқаролар учун уни тушуниб, ижтимоий ҳаётда қўллаш бир қанча мураккабликларни юзага келтиради. Энди, шу модданинг рус тилидаги шаклига эътибор беринг:

Статья 18. Необходимая оборона

Не являются административным правонарушением действия, предусмотренные настоящим Кодексом или другими нормативными актами, устанавливающими административную ответственность, но совершенные в состоянии необходимой обороны, то есть при защите личности или прав обороняющегося либо другого лица, интересов общества и государства от противоправного посягательства путем причинения посягающему вреда, если при этом не было допущено превышения пределов необходимой обороны.

Кўриниб турибдики, бу ҳуқуқий норманинг ўзбек тилидаги шаклига нисбатан рус тилидаги шакли бир мунча аниқ ва равшан тайёрланган, фикрлар содда қилинган. Бу эса уни қўлловчилар учун бирмунча енгиллик туғдиради, ўз навбатида, шу тилда фикрловчи ва сўзлашувчиларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти ҳам юқори бўлиши учун муҳим омил вазифасини ўтайди.

Гап шундаки, ҳозир ҳам кўпгина қонунлар дастлаб рус тилида тайёрланиб, сўнгра ўзбек тилига ўтирилмоқда. Таржима жараёнида эса собиқ шўролар давридан қолган юқоридаги принципларга амал қилинмоқда. Юқоридаги модда ҳам шу принципга асосланган ҳолда таржима қилинган. Аслида бундай мураккаб ҳуқуқий нормаларга ижодий ёндашиб, ўзбек тилининг грамматик қонун-қоидаларидан келиб чиққан ҳолда бир неча гапларга бўлиб, қуйидагича соддагина қилиб бериш мумкин эди:

18 - модда. Зарурий мудофаа

Ушбу Кодексда ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик учун маъмурий жавобгарлик белгиловчи бошқа норматив ҳужжатларда назарда тутилган, лекин зарурий мудофаа ҳолатида содир этилган ҳаракатлар маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланмайди.

Зарурий мудофаа деганда шахс ўзининг ёки мудофааланувчи бошқа шахснинг ҳуқуқларини, жамият ва давлат манфаатларини гайриҳуқуқий тажовузлардан тажовуз қилувчи шахсга зарар етказиш йўли билан ҳимоя қилиши тушунилади. Бунда зарурий мудофаа чегарасидан чиқиб кетмаслик лозим.

Тадқиқотда Ўзбекистон Республикаси ўз давлат мустақиллигига эришиб, ўзбек тили давлат тили мақомини олган бир пайтда ҳам айрим қонунлар рус тилида тайёрланиб, кейин ўзбек тилига таржима қилиниши қонун ижодкорлиги фаолиятидаги салбий ҳолат сифатида баҳоланади. Бу, биринчидан, қонунларнинг ноаниқ ва ғализ тилда тузилишига сабаб бўлаётган бўлса, иккинчидан айнан бир ҳуқуқий норманинг рус ва ўзбек тилларидаги шакллари бир-бирига мос келмаслик ҳолатларига олиб келмоқда. Тадқиқотда бундай ҳолатларга кўп мисоллар келтирилади. Жумладан, Фуқаролик кодекси 385-моддасининг рус ва ўзбек тиллардаги қуйидаги шакллари эътибор беринг:

В случае изменения или расторжения договора обязательства считаются изменёнными или прекращёнными с момента заключения соглашения сторон об изменении или о расторжении договора, если иное не вытекает из соглашения или характера изменения договора, а при изменении или расторжении договора в судебном порядке - с момента вступления в законную силу решения суда об изменении или расторжении договора.

Шартнома ўзгартирилган ёки бекор қилинган тақдирда, агар келишувдан ёки шартномани ўзгартириш хусусиятидан бошқача тартиб англашилмаса, тарафлар шартномани ўзгартириш ёки бекор қилишга келишган пайтдан бошлаб, шартнома суд тартибида ўзгартирилган ёки бекор қилинганида эса суднинг шартномани ўзгартиш ёки бекор қилиш ҳақидаги қарори қонуний кучга кирган пайтдан бошлаб мажбуриятлар ўзгартирилган ёки бекор қилинган ҳисобланади.

Агар бу гапларни сўзма-сўз бир бирига таққосланса, рус тилидаги с момента заключения соглашения сторон об изменении или о расторжении договора жумлалари ўзбек тилига тарафлар шартномани ўзгартириш ёки бекор қилишга келишган пайтдан бошлаб деб таржима қилинганлигини кўриш мумкин. Яъни заключения соглашения бирикмаси ўзбек тилига оддийгина қилиб келишиш деб таржима қилинган. Маълумки, заключения соглашения ва келишиш бир хил маънони англатмайди. Заключения соглашения - бирор масала бўйича тузилган ва нотариус ёки бирор ваколатли идора томонидан тасдиқланган махсус юридик ҳужжат маъносини беради. Келишиш эса юридик кучга эга бўлган махсус битим тузиш маъносини бермасдан, балки шунчаки оғзаки келишув маъносини ифодалайди.

Таржимон томонидан арзимас деб ҳисобланган бир сўзнинг тушириб қолдирилиши амалиётда кўпдан кўп тушунмовчиликларга олиб келади. Жумладан, амалиётда юқоридаги ҳуқуқий норманинг рус тилидаги шаклини кўллаётган фуқаро махсус битим тузади. Айнан шу модданинг ўзбек тилидаги

шаклини қўллаётган фуқаро эса махсус битим тузмасдан, шунчаки оғзаки келишибгина қўя қолади, холос²⁶.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжат матнида ўта аниқликни таъминлашнинг бир қанча усуллари мавжуд. Шундай самарали усуллардан асосийси - ҳуқуқий нормани кичик-кичик гапларга бўлиб берилиши, гапларнинг максимал даражада қисқа ва содда тузилишидир. Гаплар қанчалик қисқа ва содда тузилса ҳамда унда ортиқча сўзлар бўлмаса, шу ҳуқуқий норманинг фуқаролар томонидан тушунилиши шунчалик осон кечади. Бу эса қонуннинг амалиётда самарали натижалар беришини таъминлайди.

Шунинг учун ҳам бутун дунё қонун ижодкорлиги фаолиятида ҳуқуқий нормаларни ифодалашда ҳуқуқий нормаларни дона-дона акс эттириш, гапларни ниҳоятда содда тузиш принципига амал қилинади. Ҳуқуқий нормаларни ифодалаш ишининг ўта мураккаблиги, бевосита ўзбек тилида қонун яратувчи тажрибали мутахассисларнинг етишмаслиги сабабли юқоридаги принцип ҳали ўзбек қонунларининг тилида тўла ўз аксини топгани йўқ.

Тадқиқот ишида Монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисидаги қонунда 13 та модда мавжуд бўлиб, унда ҳаммаси бўлиб 36та гап ишлатилганлиги, бу гаплардан: учтаси 8 та сўздан; олтитаси 30 га яқин сўзлардан; бештаси 50 га яқин сўзлардан; йигирма иккитаси 50-140 та сўзлардан ташкил топганлиги жадвал асосида ишлаб чиқилади.

Шундай қилиб, Монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисидаги қонун тили қисқа ва соддалик принципига жавоб бера олмайди. Айрим гапларнинг 100дан ортиқ сўзлардан ташкил топиши ҳуқуқий нормаларнинг фуқаролар томонидан тушунишини анча қийинлаштиради. Кўпчилик фуқаролар бу гапда нима дейилаётганини тушуниб ола олмайди ҳам.

Шу боис қонунлардаги айрим ҳуқуқий нормалар тилининг қисқа ва соддалик принципига жавоб бера олмаётганини ҳисобга олиб, “Ўзбекистон Республикаси Қонунларини тайёрлаш тўғрисида”ги қонуннинг 20-моддасига, “Ўзбекистон Республикаси Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари тўғрисида”ги қонуннинг 19-моддасига норматив-ҳуқуқий ҳужжат матни қисқа, содда ва лўнда тузилиши лозимлиги қоида сифатида киритилиши лозим.

Қонун тилида аниқликни таъминлаш ҳамда фуқаролар томонидан ҳуқуқий нормаларни тез ва осон илғаб олишнинг яна бир муҳим усули - барча қонунлар

²⁶ Тад=и=от ишида =онун таржимашунослиги билан бо\ли= бундай мисоллар кыплаб келтирилади. Шундан келиб чи==ан шолда таъкидланадики, бугунги кунда юридик таржимашунослик масалалари илмий-назарий жишатдан алошида ырганишга нишоятда муштож. Мамлакатимизда бош=а сошларнинг таржимашунослиги быйича анча-мунча ишлар =илинган. Жумладан, бадий таржима санъати быйича бир =анча илмий тад=и=от ишлари шамда рисоалалар яратилган. Бу асарларда бадий таржиманинг илмий-назарий =оидалари, усуллари шамда таржимоннинг мащорати каби масалалар шар жишатдан атрофлича тащлил этилади. Лекин юридик таржимашунослик быйича шу пайтгача бирор илмий рисола яратилган эмас. Шу боис юридик таржимашунослик масалаларига мамлакатимизда шу=у=шунос ва тилшунос олимлар томонидан алошида ашамият берилиши, бу сошда кыплаб илмий-тад=и=от ишларини йылга =ыйиш ма=садга мувофи=.

бошқа ҳолатларидан) ишлатилган. Аслида *-дан* кўшимчасини Конституциядаги сингари бир марта ишлатиш йўли билан шу ҳуқуқий нормани аниқ ифодалаш мумкин эди. Матнда сон категориясини кўллашда ҳам хатоликка йўл қўйилган. Конституциянинг юқоридаги моддасида сўзлар асосан бирликда (*жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан*) ифодаланиб тўғри шаклда берилган бўлса, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролиги тўғрисидаги қонунда эса *-лар* кўплик кўшимчаси уч марта (*келиб чиқишларидан, бошқа эътиқодларидан, бошқа ҳолатларидан*) ишлатилиб услубий жиҳатдан хатоликка йўл қўйилган. Шунингдек, бу моддада *қатъи назар* сўзини *қатъий назар* тарзида бериб, орфографик хатолик ҳам юз берган.

Агар юқоридаги икки нормани фуқароларга тушунарлилик нуқтаи назаридан ҳам таҳлил этганда Конституциядаги шаклнинг муваффақиятли эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Конституциядаги бир ҳуқуқий норма бошқа қонунларда ифодаланганда, Конституциядаги ҳуқуқий лексик-грамматик қолипни сақлаш қонуншуноснинг муқаддас бурчидир. Бу билан, биринчидан, Конституциянинг бошқа қонунлардан устунлиги таъминланса, иккинчидан, Конституция билан қонунлар ўзаро мувофиқлашади, учинчидан, Конституциядаги ҳар бир ҳуқуқий норма узоқ муддат ишланиши, халқ муҳокамасидан қайта-қайта ўтиши натижасида “силлиқланиб боради”, етти ўлчаб бир кесилади.

Тадқиқот давомида қонунларнинг номланиши масаласига алоҳида эътибор қаратилиб, бу борадаги муаммолар аниқланди ва уларни ҳал этиш йўллари кўрсатилди. Мустақилликдан сўнг Асосий қонунимизнинг “Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси”, “Маъмурий ҳуқуқбузарлик кодекси”нинг “Маъмурий жавобгарлик кодекси”, “Никоҳ ва оила кодекси”нинг “Оила кодекси” сифатида номланиши қонунчилик фаолиятидаги ижобий жиҳатлар сифатида баҳоланади. Бугунги кунда аксарият қонунларнинг номлари шу қонунларнинг мазмун ва моҳиятини тўла ифодалаши таъкидланади.

Шу билан бирга, қонунларнинг номланишида айрим муаммоли жиҳатлар ҳали ҳам мавжуд. Бугунги кунда айрим қонунларнинг номлари, хусусан, Жиноят кодекси, Жиноят-процессуал кодекси, Жиноят-ижроия кодекси ҳамда Фуқаролик кодексларининг номлари ўзларининг мазмун ва моҳиятини тўла ифодамай олмайди.

Гап шундаки, Жиноят кодекси, Жиноят-процессуал кодекси, Жиноят-ижроия кодекси таркибидаги *жиноят* сўзи рус тилидаги *уголовнўй* сўзидан мазмунан эмас, сўзма-сўз таржима қилинган.

Бу атаманинг келиб чиқиш тарихини кузатадиган бўлсак, “*уголовнўй*” сўзи қадимги рус тилида “у (прификс) *К головнўй*” сўзидан олинган бўлиб, “*қотил*” маъносини англатган. Ўз навбатида, рус тилидаги *-ьн (н)* суффикслари билан ясалган “*головнўй*” сўзи “*от голова*”, яъни “*боши олинган мурда*” маъносини берган.²⁸

²⁸ +āđāīā: Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В.. Краткий этимологический словарь русского языка. - М.: Происвещение, 1971. - С.460.

В.М. Савицкийнинг ёзишича, XI асрда “Русская правда”да агар қотил топилмаса: *“то вирьвную платити, въ чьей же верви голова лежитъ”* (яъни пул жаримасини мурданинг танаси топилган қабила тўлайди) деб таъкидланган.

1471 йилда Новгород суди ёрлиғи (грамота)да қотиллик “*головиной*” ва “*поголовиной*” деб аталади. Кейинчалик рус тарихий манбаларида “*головник*” сўзи “*қотил*” маъносида қўлланади. “*Головник*” сўзи жиноятчини қатл этишни эмас, балки жиноятчининг ўзини, яъни “*каллакесар*” маъносини англатган.²⁹

Шу боис XX асрнинг бошларида айрим Россиялик ҳуқуқшунос олимлар совет қонунлари илк бор номланаётган пайтда бу қонуннинг “*Уголовнўй кодекс*” тарзида номланишига қарши фикр билдиришган. Жумладан, ҳуқуқшунос олим Н.Н. Полянский “*Уголовнўй кодекс*” ва “*Уголовно-процессуальнўй кодекс*” тарзида қонунларнинг номланишидан воз кечишни таклиф қилади. Унинг фикрича, ушбу қонунларнинг номланишида “*уголовнўй*” атамасини ишлатиш билан анахранизмга йўл қўйилган деб ҳисоблайди. Олим бу атама, биринчидан, этимологик жиҳатдан инсониятни таъқирласа, иккинчидан жиноят ва жазо ўртасидаги фарқларни ажратиб бера олмаслигини қайд этади. Н.Н. Полянский бу қонунни “*Уложения о преступлениях и наказаниях*” деб номлашни тавсия этади.³⁰

Н.Н. Полянский 1824 йилда Давлат кенгашида тасдиқланган “*Уголовнўе уложения*” лойиҳасидаги қуйидаги фикрларга асосланиб, юқоридаги қонуннинг номини ўзгартиришни таклиф этади: “*Уголовнўе наказание суть те, где дело идёт о голове, т.е. о жизни, diminutio capitalis а жизнь каждого лица в обществе есть трояная: физическая, политическая, и гражданская, две последние иминуются правами состояния. Всякое наказание, непосредственно удручающее или умаляющее бўтие или состояние лица, есть наказанное уголовное*”.³¹

Шундан кейин Н.Н.Полянский “*уголовное наказание*” атамаси 1845 йилда ишлаб чиқилган ва октябр тўнтаришига қадар Россияда амалда бўлган “*Уложения о наказаниях и исправительнўх*” қонунига кириб қолганлигини қайд этади ва эндиликда инсониятни камситувчи “*уголовнўй*” атамасидан воз кечишни таклиф қилади.³²

В.М. Савицкий эса Н.Н. Полянскийнинг бу фикрига қарши фикр билдириб, “*уголовнўй*” атамасидан воз кечиш учун ҳеч қандай асос йўқлигини, бу атаманинг Н.Н. Полянский таъкидлаганидек, инсониятни камситувчи “*каллакесар*” маъноси кўпчиликка маълум эмаслигини, фақат уни ҳуқуқ тарихи билан шуғулланувчи мутахассисларгина билишини таъкидлайди ва бу атама эндиликда “*жиноятга доир*” деган маънони беришини айтади.³³

Табиат ва жамиятдаги барча предметлар ўзгаришда бўлгани сингари тил ҳам муттасил ривожланиб боради. Шу сингари “*уголовнўй*” атамаси XI асрдан

²⁹ Савицкий В.М. Язык процессуального закона. - С.118.

³⁰ Полянский Н.Н. О терминологии советского закона // Пробл.соц. права. 1938. №5 . -С.122-124.

³¹ Полянский Н.Н. О терминологии советского закона. - С.123.

³² Полянский Н.Н. О терминологии советского закона. - С.123.

³³ Савицкий В.М. Язык процессуального закона. - С.120. Ûà=è=àòàí ùàì “уголовный” àðàìàñè ùçèððàè ïàéóàà ðòñ òèèèàà “жёлтый” àèèð” ààààí ïàíííè ààðààè. +àðàíà: Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.: Советская энциклопедия, 1968. -С.811.

XIX аср охирларига қадар “*каллани кесиш*”, “*каллакесар*”, “*қотил*” атамасини ифодалаган бўлса, XX асрнинг бошларидан то ҳозиргача қонун тилида кўп кўлланиши натижасида бу атама бугунги кунда рус тилида “*жиноятга доир*” маъносини ифодаламоқда.³⁴

Ўзбек тилига эса бу сўз “*жиноят*” тарзида сўзма-сўз таржима қилиниб, у рус тилидаги “*жиноятга доир*” маъносини бермайди. Ўзбек тилида “*жиноят*” сўзи ўз номи билан жиноят маъносини англатади. Кўринадики, “*жиноят*” сўзи “*уголовный*” сўзининг XX асрга қадар ифодалаган маъносига (“*қотиллик*” сингари) яқин тушунчани ифодалайди, XX асрдан кейинги “*жиноятга доир*” маъносини бермайди.

Шу боис *Жиноят кодекси*, *Жиноят-процессуал кодекси*, *Жиноят-ижроия кодекси* бирикмалари ўзбек тилида қарийб 70-80 йил ишлатилган бўлса-да, “*жазо*” ёки “*жиноятга доир*” маъноларини бермади.

Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бу қонунлар 1926 йилда Ўзбекистонда илк марта қабул қилинганида “*Жазо тузуги*”, “*Жазо-йўрук тузуги*” номи билан қабул қилинган. Бу ном кодекснинг мазмун ва моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ўзини тўла оқлар эди. Умуман олганда, бу қонун кўпгина ривожланган мамлакатларда *жазо кодекси*, *жазолаш кодекси* тарзида юритилади.

Шу нуқтаи назаридан юқоридаги қонунларнинг мазмун ва моҳиятидан келиб чиққан ҳолда *Жиноят кодексини* “*Жиноят ва жазо кодекси*”, *Жиноят-процессуал кодексини* “*Жиноят муҳокама кодекси*”, *Жиноят-ижроия кодексини* “*Жазони ижро этиш кодекси*” деб номлаш мақсадга мувофиқ.

Умуман, қонуншунос олимлар томонидан қонунларнинг номланишига кўйиладиган талаблар ишлаб чиқилиши, қонунларга ном беришда шу принципларга қатъий амал қилиниши керак.

Бизнинг назаримизда, қонунларга ном беришда қуйидаги принципларга асосланиш керак:

1) қонуннинг номи шу қонуннинг мазмун ва моҳиятини тўла ва тўғри ифодалаши лозим.

2) қонуннинг номи ўта аниқ ва равшан бўлиши лозим.

3) қонуннинг номи қисқа, содда ва лўнда бўлиши керак.

4) қонуннинг номи халқ тилига яқин бўлиши зарур.

5) қонуннинг номидаги ҳар бир сўз фақат ва фақат биргина маънони бериши, унда кўп маъноли сўзлар, омонимлар ишлатилмаслиги керак.

6) қонун номи ўзбек адабий тилининг барча грамматик қонун-қоидаларига тўла мос бўлиши лозим.

7) қонун шу жамиятда яшовчи барча оддий инсонларнинг манфаати нуқтаи назаридан номланиши мақсадга мувофиқ. Токи шу жамиятда яшовчи ишчи, деҳқонлардан зиёлиларгача ҳамма қонуннинг номи айтилган заҳоти бу қонунда нима ҳақида гап боришини, у қандай ижтимоий муносабатларни тартибга

³⁴ Ожегов С.И. Словарь русского языка. -С.811.

солишини тушуниши лозим. Ана шундагина фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти юксалади, қонун устунлиги таъминланади.

Кўринадики, жамиятда фуқаролар ҳуқуқий онги ва маданиятини оширишда, қонунийликни, ҳуқуқий тартиботни таъминлашда қонунларнинг номланиши масаласи муҳим ўрин тутаяди. Шунга кўра хорижий мамлакатлар (Буюк Британия, АҚШ) тажрибасидан келиб чиққан ҳолда “Ўзбекистон Республикаси Қонунларини тайёрлаш тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари тўғрисида”ги қонунларга норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг номланиши хусусида алоҳида ҳуқуқий норма киритилиши мақсадга мувофиқ. Бу ҳуқуқий нормада қонунларнинг номланишига қўйиладиган юқоридаги талаблар ўз аксини топиши лозим, деб ҳисоблаймиз.

“Ўзбек юридик атамашунослиги муаммолари” деб номланган иккинчи бобда ўзбек юридик атамашунослигининг тарихий тараққиёти илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этилади, ўзбек юридик атамалари ҳуқуқнинг соҳалари бўйича таснифланади. Миллий юридик атамашуносликдаги муаммолар аниқланиб, уларни баратараф этиш йўллари кўрсатилади.

Тадқиқотда ўзбек юридик атамаларининг ривожланиш тараққиётини аниқлаш мақсадида шарият манбалари, айниқса собиқ совет ҳокимияти даврида, яъни октябрь тўнтаришидан то ҳозиргача қабул қилинган қонунлар ва бу даврда яратилган юридик атамалар луғати ўрганиб чиқилиб, 1920-2003 йилларда юридик атамалар қуйидаги даврларни босиб ўтган деган хулосага келинди:

1. Арабча юридик атамаларнинг салмоқли ўрин эгаллаган даври (1920-1937).

2. Русча (европача) юридик атамаларнинг мажбуран ёппасига киритилиши (1938-1950 йилларнинг ўрталаригача).

3. Русча (европача) юридик атамалар кириб келишининг бир маромга тушиши (1950 йилнинг ўрталаридан 1990 йилгача),

4. Русча (европача) юридик атамаларни ўзбекчалаштириш жараёнининг бошланиши ва ундаги айрим бир ёқламали ҳаракатлар (1989-92 йиллар);

5. Ўзбек юридик атамалари тараққиётининг тўғри йўналиш тамойиллари белгилаб олинishi.

Тадқиқотда ҳар бир даврнинг ўзига хос хусусиятлари аниқланади, бу даврларда қонун матнларида сўзлар қандай ишлатилганлиги, 1938-1990 йилларда ўзбек юридик тилида русча-европача сўзлар таркиби ўринсиз равишда беҳад ошиб кетганлиги таъкидланади, бунинг объектив ва субъектив сабаблари таҳлил этилади. Шунингдек, тадқиқот ишида айрим юридик атамаларнинг тараққиёт даражаси ишлаб чиқилади.

Таъкидланадики, бугунги кунда юридик атамашунослигимиз тараққиётидаги энг муҳим муаммолардан бири русча-европача атамаларга муносабат масаласидир. Бу масалага республикамиз мустақилликка эришган дастлабки йилларда бир томонлама ёндашиш ҳолатлари ҳам юз бериб, айрим русча-европача атамалар бир варакайига ўзбекчалаштирила бошланди. Бундай ҳолат юридик атамашунослигимизда ҳам ўз аксини топиб, *судья ўрнида ҳакам*,

кодекс ўрнида қонунлар мажмуаси, адвокат ўрнида ҳимоячи, адвокатура ўрнида ҳимоячилар идораси, ҳимоячилар жамоаси, ветеран ўрнида кайвоний, пенсионер ўрнида нафақахўр каби атамалар ишлатила бошланди. Лекин бундай сўзлар тилимизга сингмади.

Бу йўналишда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Атамашунослик қўмитаси томонидан бир мунча ижобий ишлар амалга оширилди ва сўнгги йилларда четдан кириб келган атамаларни ўзлаштиришнинг тўғри йўналишлари аниқлаб олинди. Атамашунослик қўмитаси 1992 йилда академик А.Ҳожиев раҳбарлигида Ўзбекистон Республикаси ФА Тилшунослик институти билан ҳамкорликда “Русча байналмилал ўзлашмаларга муқобил танлаш принциплари”ни ишлаб чиқди. Бу мезонларни ўзбек юридик тилида ҳам тўғри қўллаш билишга эришилса, юридик тилимиз такомил учун муҳим шарт-шароитлар яратилади.

Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Конституция тилига узок келажакни кўзлаб ҳар жиҳатдан ижодий ёндашилган бўлиб, унда бутун дунё халқлари томонидан бир хил тарзда ишлатиладиган атамаларнинг асл шаклида берилиши айни муддаодир. Конституцияда ҳаммаси бўлиб, 5421 та атрофида сўз ишлатилган бўлса, шундан 43 таси халқаро атамаларга тўғри келади. Улар қуйидагилар: *республика, конституция, суверинитет, демократия, принцип, орган, герб, референдум, президент, партия, суд, институт, норматив, субъект, норма, телефон, банк, пенсия, юридик, цензура, суверен, округ, депутат, стратегик, валюта, кредит, бюджет, комиссия, прокурор, ратификация, денонсация, парламент, смета, аккредитация, дипломатик, орден, медал, амнистия, нормал, материал, адвокатура, кооператив, молия.*

Умуман олганда, Европа тилларидан ўзлашган юридик атамалар ўзбек юридик тилида ҳам маълум бир қисмини ташкил қилади. Ушбу тадқиқот давомида бундай сўзларнинг нисбий бўлса-да, таркибини аниқлаш учун 1993 йилда яратилган “Юридик атамалар ва иборалар луғати” илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этиб чиқилади. Маълум бўлишича, луғатда ҳаммаси бўлиб, 6700 атрофида юридик атамалар мавжуд бўлиб, шундан 389 таси европа тилларидан ўзлашган атамалардир. Агар буни фоизлар билан ҳисобланса, луғатда ҳаммаси бўлиб 6 фоизни русча-европача атамалар ташкил қилади.

Тадқиқот ишида юридик атамаларни таснифлаштиришга алоҳида аҳамият қаратилиб, бу соҳада П.И. Люблинский, В.М.Когон, А.С.Пиголькин, Е.А. Прянишников каби ҳуқуқшунос олимларнинг илмий-назарий қарашлари ўрганиб чиқилади. Бу фикрларга ижодий ёндашган ҳолатда юридик атамалар ҳуқуқнинг соҳалари бўйича қуйидагича таснифланади:

1. Умумюридик атамалар: *қонун, суд, модда, адвокатура, судья, прокурор, милиция, гувоҳ, суд мажлиси, ҳуқуқ, ҳуқуқ нормаси, юриспруденция* кабилар;
2. Конституциявий ҳуқуқ атамалари: *конституциявий тузум, давлат тузилиши, суверенитет, суверен тенглик, сиёсий партия*, кабилар;
3. Маъмурий ҳуқуқ атамалари: *маъмурий жавобгарлик, маъмурий жазо, маъмурий қамоқ, жамоат қоидаларини бузиш*, кабилар;

4. Фуқаролик ҳуқуқи атамалари: *фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги, фуқарони бедарак йўқолган деб топиш, сотувчининг жавобгарлиги, муаллифлик ҳуқуқи* кабилар;

5. Жиноят ҳуқуқи: *жиноий ҳаракат, жиноят иши, қилмиш, оғир жиноят, жиноятларни таснифлаш, жиноий жавобгарлик, қилмишининг жиноийлиги, ўлим жазоси, озодликдан маҳрум этиш* кабилар;

6. Ер ҳуқуқи атамалари: *ерга эгалик қилиш, ердан фойдаланиш, ер кадастри, ерни тасарруф этиш, ердан фойдаланиш қоидаларини бузиш* кабилар;

7. Аграр ҳуқуқ атамалари: *деҳқон хўжалигини юритиш ҳуқуқи, давлат хўжаликлари ҳуқуқи, жамоа хўжаликлари ҳуқуқи, режсани бажариш мажбурияти, сувдан фойдаланиш ҳуқуқи, деҳқон хўжалигининг мол-мулкига эгалик қилиш ҳуқуқи* кабилар;

8. Меҳнат ҳуқуқи атамалари: *меҳнат интизоми, меҳнат шартномаси, ишга қабул қилиш, меҳнат муносабатларини бекор қилиш тартиби, меҳнатга ҳақ тўлаш, меҳнат низолари* кабилар;

9. Ижтимоий-таъминот ҳуқуқи атамалари: *пенсия олиш ҳуқуқи, ногиронлик нафақаси, дам олиш ҳуқуқи, ижтимоий ҳимоя* кабилар.

10. Экологик ҳуқуқ атамалари: *атроф-муҳитни соғломлаштириш, ҳавони тозалаш, экологик вазият, экологиянинг ўзгариши* кабилар.

11. Молиявий ҳуқуқ атамалари: *даромад солиғи тўловчилар, фавқулодда даромадлар, молиявий жазо чоралари, юридик шахсларни даромад солигидан озод қилиш, солиқни ҳисобга олиш қоидалари* кабилар;

12. Фуқаролик процессуал-ҳуқуқи атамалари: *фуқаролик суд ишларини юритиш тартиби, фуқаролик процессул ҳуқуқ лаёқати, процессуал ҳуқуқий ворислик, фуқаролик иши* кабилар;

13. Жиноят-процессуал ҳуқуқи атамалари: *жиноят ишларини юритиш тартиби, жиноят ишини қўзғатиш, судда жиноят ишларининг ошкор кўрилиши, жиноят процесси иштирокчилари* кабилар;

14. Хўжалик-процессуал ҳуқуқи атамалари: *хўжалик суди, хўжалик судлов низолари, хўжалик судлов иштирокчилари, хўжалик судининг ажрими* кабилар.

15. Халқаро ҳуқуқ атамалари: *халқаро ташилотлар ҳуқуқи, халқаро хавфсизлик ҳуқуқи, дипломатия ва консуллик ҳуқуқи, халқаро денгиз ҳуқуқи* кабилар.

Ҳар бир халқнинг атамашунослик тизимида шакл ва мазмуннинг бирлиги ҳамда уларнинг мутаносиблиги масаласи муҳим ўрин тутади. Чунки мазмун - объектив борлиқдаги нарса ва ҳодисаларнинг онгда акс этиши бўлса, шакл (ном) эса шу тушунчанинг ташқи белгиси, рамзий кўринишидир. Шу боис тушунчаларга ном беришда атамалар қанчалик тўғри танланса ва тушунча билан атама ўртасида узвий алоқадорлик қанчалик кучли бўлса, атама тушунчани аниқ ифодалайди. Шунинг учун ҳам “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги қонуннинг 19-моддасида: “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатда фойда-ланиладиган тушунчалар ва атамалар уларнинг амалдаги қабул қилинган мазмунига мувофиқ, турлича шарҳлаш имкониятини истисно этадиган тарзда бир хилда қўлланилади”, -

дейилади. Бироқ амалиётда эса юридик атамаларнинг шакл ва мазмунида бир қанча муаммолар мавжуд.

Мазкур тадқиқотда юридик атамаларнинг шакл ва мазмуни билан боғлиқ бундай муаммолар қуйидаги уч гуруҳга умумлаштирилди:

1. Юридик атамаларда шакл ва мазмуннинг ўзаро номуносивблиги муаммоси;

2. Бир ҳуқуқий тушунчанинг турли номлар асосида юритилиши (синонимия) муаммоси;

3. Бир юридик атаманинг турли маъноларни ифодалаши (омонимия ва полисемия) муаммоси.

Юридик атамаларда шакл ва мазмуннинг ўзаро номуносивблиги муаммоси. Мамлакатимиз мустақиллиги шарофати билан собиқ шўролар даврида ўзбек юридик тилида ишлатиб келинган, лекин мазмун ва моҳияти шаклига тўғри келмайдиган айрим атамаларнинг ҳам муносиб вариантларини ишлаб чиқишга ҳам эришилди. Масалан, рус тилидаги *гражданский истец, гражданский иск, гражданский ответчик* бирикмалари ўзбек тилида истиқлолга қадар *гражданлик даъвогари, гражданлик даъвоси, гражданлик жавобгари* тарзида ишлатилиб келинди. Кейинчалик уларни ўзбекчалаштириш мақсадида *фуқаролик даъвогари, фуқаролик даъвоси, фуқаролик жавобгари* тарзида ўзгартирилди. Ўзбекчалаштирилган бу бирикмалар ҳам шу ҳуқуқий тушунчанинг мазмунини тўла оқламас эди. Чунки *гражданский истец* дейилганда даъво қилаётган шахс фуқаро сифатида ўз ҳуқуқини талаб қилиши назарда тутилади, *фуқаролик даъвогари* бирикмаси эса фуқаро бўлиш учун даъвогарлик қилаётган шахс (*олимпик даъвогари* каби) тушунилади. Шунинг учун янги қонун ҳужжатларида, жумладан Жиноят-процессуал кодексида *фуқаровий даъво, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар* тарзида ишлатилди.

Шунингдек, рус тилидаги *подозреваемый* атамаси истиқлолга қадар юридик тилимизда *гумондор* тарзида ишлатиб келинди. *Гумондор* атамасининг луғавий маъносига эътибор берилса, у гумон қилинаётган шахсни эмас, балки гумон қилаётган шахсни ифодалашини кузатиш мумкин. Шу боис бу атама ҳозирги кунда *гумон қилинувчи* тарзида қабул қилинди. Бу ном юқоридаги тушунчани тўла ифодалайди.

Афсуки, юридик атамашуносликда *гумондор* сўзи сингари шакл ва мазмун жиҳатидан бир бирига тўғри келмайдиган атамалар ҳозир ҳам талайгина. Мисол сифатида *тўғри қасд, эгри қасд, юқори прокурор, қуйи прокурор, депутатлик тафтиши, виждон эркинлиги* каби бир қанча атамаларни келтириш мумкин.

Бу атамаларнинг номи ўзлари ифодалаган ҳуқуқий тушунчанинг мазмунини тўла акс эттира олмайди. Мисол сифатида *тўғри қасд* ва *эгри қасд* атамаларига тўхталиб ўтсак. Жиноят кодексининг 21-моддаларида бу атамалар ишлатилган. Бунда *тўғри сўзи қасд* сўзи билан биргаликда рус тилидаги *прямой умысел* атамасининг маъносини ифодалаш учун хизмат қилган.

Ҳуқуқшуносликнинг муҳим соҳаси бўлган жиноят ҳуқуқида шундай ҳуқуқий норма мавжудки, унга мувофиқ агар жиноят содир этган ёки этмоқчи бўлган субъект ўз қилмишининг ижтимоий хавфли жиҳатларини англаса, шунда

хам жиноят содир этишга ҳаракат қилса, бундай ҳолат рус тилида *прямой умўсел* деб юритилади. Бу атама ўзбек тилига сўзма-сўз *тўғри қасд* деб таржима қилинган. Лекин бу ном юқоридаги ҳуқуқий нормани ифодалай олмайди. Юристарлар ҳар ҳолда *тўғри қасд* дейилганда, юқоридаги ҳуқуқий нормани тушунишар, лекин бошқа қасб эгалари бу ҳуқуқий нормани англамайди.

Ҳақиқатан ҳам, бу ҳуқуқий норма учун икки сўздан иборат муносиб ном топиш анча мураккаб вазифа. Шунинг учун назаримизда бу ҳуқуқий нормани *тўғридан тўғри қасд қилиш* деб номлаш лозим. Шундан келиб чиққан ҳолда *эгри қасд* (*косвенный умўсел*) атамасини *эгри ниятда қасд қилиш* деб номлаш мақсадга мувофиқ.

Шунингдек, ҳуқуқшунос ва тилшунос олимлар А.Саидов, М.Қосимова, Л.Каримовалар бугунги кундаги айрим юридик атамалар масалан: *депутатское расследование* - *депутат тафтиши* тарзида (аслида депутат текшируви) *вўшеисполняющий прокурор* - *юқори прокурор* тарзида (аслида юқори поғона прокурори), *нижестояющий прокурор* - *қўйи прокурор* тарзида (аслида қўйи поғона прокурори) нотўғри таржима қилиниб қонун матнларида ишлатилаётганлигини жуда тўғри таъкидлайдилар.³⁵

Бир ҳуқуқий тушунчанинг турли номлар асосида юритилиши (синонимия) муаммоси. Тадқиқот ишида ўзбек юридик атамашунослигида синонимия ҳодисаси кенг тарқалганлиги, бу қонун ижодкорлиги фаолиятида салбий ҳодиса ҳисобланиши, ҳуқуқий нормаларнинг турлича шарҳланишига сабаб бўлиши таъкидланади. Рус тилидаги бир юридик атаманинг ўзбек тилида турли шакллар мавжудлиги мисоллар билан исботланади. Масалан: рус тилидаги *прекращение (дело)*, *окончание (дело)*, *приостановление (дело)* атамаларининг ўзбекча вариантлари қонун матнларида турли-туман шаклларда маъноси фарқланмаган ҳолда ишлатилмоқда. Масалан, *прекращение (дело)* атамаси Жиноят-процессуал кодексида (373,374-моддаларда), Хўжалик-процессуал кодексида (86, 87-моддаларида) (*ишни*) *тугатиш* тарзида берилган бўлса, “Юридик атамалар ва иборалар луғати”да эса *ишни ётқизиш*, *бекор қилиш* тарзида ифодланган. Шунингдек, бу атама айрим ҳужжатларда ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ходимларнинг тилида (*ишни*) *тамомлаш*, (*ишни*) *тугаллаш* шаклларида ҳам ишлатилади.

Бундан ташқари, бу атамани ноўрин ишлатиш шунчалик кенг тарқалганки, ҳатто бир қонуннинг айнан бир моддасида турлича шакллари учрайди. 1992 йил 2 июлда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида”ги қонуннинг 111 бобига эътибор беринг:

111 боб. Ўзбекистон Республикаси фуқаролигининг тўхтатилиши

19- модда. Ўзбекистон Республикаси фуқаролигининг

тугатилиши асослари

Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги қўйидаги ҳолларда тўхтатилади:

Кўринадик, бу қонуннинг 111 боби “Ўзбекистон Республикаси фуқаролигининг *тўхтатилиши*” деб номланиб, *приостановлении* атамаси

³⁵ Наёага А., +иёегаа Ё., Ёаёегаа Ё. Ёўпаёеёагага га=ёеа. -А.4.

тўхтатилиши тарзида берилади. Лекин шу бобнинг ичида биринчи бўлиб берилган 19-модданинг номланишида юқоридаги модда *тугатилиши* тарзида берилиб хатоликка йўл қўйилади ва шу модданинг биринчи гапида “*Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги қўйидаги ҳолларда тўхтатилади*” тарзида берилиб хатолик яна тузатилади.

Демак, бу атама ўзбек юридик тилида (*ишни*) *тугатиши*, *ётқизиши*, *бекор қилиши*, *тамомлаши*, *тугаллаши* сингари бешта шаклда берилмоқда. Бундай ҳолатларда (*ишни*) *тугатиши* шаклини расман қабул қилиш мақсадга мувофиқ. Чунки: биринчидан, у аксарият қонунларда шу шаклда ишлатилган. Иккинчидан, бошқа атамаларга нисбатан юқоридаги ҳуқуқий тушунчанинг мазмунини айнан ифодалайди. Учинчидан, юридик тилда *окончание (дело)*, *приостановление (дело)* атамалари ҳам мавжуд бўлиб, *окончание (дело)* атамасини (*ишни*) *тамомлаши*, *приостановление (дело)* атамасини (*ишни*) *тўхтатиши* тарзида ишлатиш мақсадга мувофиқ.

Тадқиқот ишида бир қанча синоним атамаларнинг жадвал асосидаги рўйхати ишлаб чиқилади. Уларнинг айримларини келтириб ўтамыз:

АТАМАНИНГ РУСЧА НОМИ	АТАМАНИНГ ЎЗБЕК ҲУҚУҚИЙ ТИЛИДАГИ ШАКЛЛАРИ
показание -	кўрсатув, кўрсатма, кўргазма, кўргазув, гувоҳлик, сўроқ бериш;
умўшленно -	билиб туриб, била туриб, билган ҳолда, қасддан;
исполнительная власть -	ижро ҳокимияти, ижро этиш ҳокимияти, ижро этувчи ҳокимият, ижроия ҳокимияти;
давность -	муҳлат, муддат, ўтган муддат, кучини йўқотиш муддати;
уголовное дело -	жиноят иши, жиний иш;
сторонё -	томонлар, тарафлар
обороноспособность	мудофаа кудрати, мудофаа қобилияти, мудофаа салоҳияти
склонение	қизиқтирувчи, ундовчи
потерпевший -	жабрланувчи, жабрдийда;

Кўринадики, ўзбек юридик атамашунослигида синонимия ҳолати жуда ҳам кенг тарқалган. Бунга асосий сабаб, биринчидан, собиқ шўролар пайтида узок йиллар давомида ўзбек юридик атамаларига бефарқ қаралгани бўлса, иккинчидан, ҳозирги кунда аксарият қонунларнинг аввал рус тилида тайёрланиб, сўнгра ўзбек тилига таржима қилинишидир. Айниқса, ҳуқуқий билимлардан ҳамда юридик атамалардан хабарсиз бўлган бошқа соҳа мутахассис-таржимони маълум бир ҳуқуқий нормани ифодалашда юридик тилда қабул қилинган атамаларни эмас, балки шунга яқин маъноларни ифодаловчи сўзларни ишлатади. Натижада бундай сўзлар қонун матнига кириб қолиб, юридик атамаларда синонимия ҳодисасининг кўпайишига сабаб бўлади. Шунинг учун қонун лойиҳасини даставвал ўзбек тилида тайёрлашга эришиш, сўнгра унда ишлатилган

хар бир атама устида чукур ўйлаб кўриш ва юридик тилга қабул қилинган атамаларнигина ишлатиш мақсадга мувофиқ.

Бир юридик атаманинг турли маъноларни ифодалаш (омонимия ва полисемия) муаммоси. Тадқиқот ишида айрим юридик атамалар ўзларининг юридик тилда қабул қилинган маъноларидан ташқари бошқа маъноларни ҳам ифодалаш тадқиқ этилади. Бироқ атамашуносликда омонимия ва полисемия ҳодисасининг мавжудлиги ижобий ҳодиса ҳисобланмайди, балки шу соҳа тилининг ҳали такомилга етмаганлигидан дарак беради.³⁶ Чунки атамаларда омонимия ва полисемия ҳодисаси мавжуд бўлса, матнни шарҳлаш учун кенг йўл очилиб, ҳар ким ўзи билганича талқин қила бошлайди.

Афсуски, ҳозирги пайтда айрим юридик атамаларимизнинг лексик маъносига эътибор берилса, уларда, айниқса, омонимия ҳодисаси кенг тарқалганлигини, семантик жиҳатдан умумадабий тил билан юридик тилда кўлланиш доирасига кўра фарқланишини кузатиш мумкин. Масалан:

АТАМАНИНГ НОМИ	УМУМАДАБИЙ ТИЛДАГИ МАЪНОСИ	ЮРИДИК ТИЛДАГИ МАЪНОСИ
жиноят процесси	жиноятнинг жараёни	юриспруденциянинг бир бўлими;
жиноят ҳуқуқи	жиноятчиларнинг ўзаро ҳуқуқлари.	юриспруденциянинг бир бўлими;
жиноят психологияси	жиноят қилишни ўргатувчи психология	жиноятни ўрганувчи психология
жиноий-синов ҳуқуқи	жиноятчилар томонидан синаш ҳуқуқи	юриспруденциянинг бир бўлими;
жиноят иши	жиноят қилиш ҳақидаги иш.	жиноят ва жазо тўғрисидаги ҳужжатлар тўплами;
жиноий иш	жиноят қилиш ҳақидаги иш.	жиноят ва жазо тўғрисидаги ҳужжатлар тўплами;
жиноий таъқиб (уголовное преследование)	бирор шахснинг жиноятчилар томонидан таъқиб қилиниши.	жиноятчини маъмурий органлар томонидан таъқиб қилиш;
жиноят-кассация коллегияси	жиноятчилар уюшмаси	жиноятни кўриб чиқувчи кассация коллегияси
фуқаролик ҳуқуқи	инсоннинг фуқаро сифатидаги ҳуқуқлари	юриспруденциянинг бир соҳаси
фуқаролик процесси	хар бир инсоннинг фуқаро сифатидаги ҳаёт жараёни	фуқаролик ишларини юритиш жараёни

Маълумки, юридик тил умумадабий тилнинг муҳим бир таркибий қисми ҳисобланади. Шунга кўра юридик атамалар ифодаловчи асосий тушунчалар умумадабий тилдаги маъносидан келиб чиққан ҳолда белгиланиши мақсадга мувофиқ. Акс ҳолда, бундай атамалар қонун матнларида берилганида ҳуқуқий нормаларнинг турлича шарҳланишига сабаб бўлади. Жумладан, Маъмурий

³⁶ +àðàîā: Язык закона, -С.76-88.;Савицкий В.М. Язык процессуального закона. -С. 30-35.; Ушаков А.А. Очерки советского законодательного стилистики. -С.171.; Боголюбов С.А. Стиль правовых актов // Сов. государство и право. 1973. №10.;Боголюбов С.А. Язык правоприминительных актов // Сов. юстиция. 1973 №15.; Сырых В.М. Кретирии и способы выявления смысловых отношений между правовыми понятиями. Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды ВНИИС 3, вып.5. -М.: 1976.

жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 289-моддасидаги қуйидаги жумлаларга эътибор беринг:

289-модда. Шахсни кўриқдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириш

Шахсий кўриқдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириш тўғрисида баённома тузилади...

Бу моддада рус тилидаги *личнўй досмотр* атамаси икки хил шаклда, яъни: *шахсни кўриқдан ўтказиш*, *шахсий кўриқдан ўтказиш* шаклида берилган. Бу билан қонуншунос, биринчидан, ҳуқуқий нормаларнинг хилма-хил шакллари яъни синонимиясининг вужудга келишига “ҳисса” қўшаётган бўлса, иккинчидан *шахсий кўриқдан ўтказиш* деб атамаларда омонимия ҳодисасига йўл қўйган. Чунки рус тилидаги *личнўй досмотр* атамасини *шахсни кўриқдан ўтказиш* бирикмаси тўла ифодалайди, *шахсий кўриқдан ўтказиш* эса бу ҳуқуқий тушунчанинг мазмунини очиб бера олмайди. Чунки *шахсий кўриқдан ўтказиш* атамаси қуйидаги икки маънони ифодалайди: 1) бир масъул шахс томонидан бир ёки бир неча кишининг кўриқдан ўтказилиши; 2) бир нечта масъул шахс томонидан фақат бир кишининг кўриқдан ўтказилиши.

Юридик атамашуносликда асло бундай ҳолатларга йўл қўйиб бўлмайди. Бу ҳодиса ҳуқуқий нормаларнинг турлича шарҳланишига олиб келади. Масалан, Маъмурий жавобгарлик кодекси 289-моддасининг юқоридаги ҳуқуқий нормасини қуйидагича икки хил маънода талқин қилиш мумкин:

1. Бир ёки бир нечта масъул шахс томонидан бир кишининг кўриқдан ўтказилиши ва ашёларни кўздан кечириш тўғрисида баённома тузилади;

2. Шахсан фақат бир масъул шахс томонидан бир ёки бир нечта кишини кўриқдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириш тўғрисида баённома тузилади.

Маъмурий жавобгарлик кодексининг юқоридаги 289-моддасида унинг биринчи маъноси кўзда тутилади. Лекин бу ҳуқуқий норманинг икки маънони ифодалашидан фойдаланиб, кўриқдан ўтказилувчи шахс бу моддани ўз манфаати нуқтаи назаридан талқин қилиши мумкин. Яъни у “*Маъмурий жавобгарлик кодексининг 289-моддасига мувофиқ фақат бир масъул шахс мени кўриқдан ўтказиши лозим. Бир нечта бўлиб мени кўриқдан ўтказишига ҳаққингиз йўқ*” деб эътироз билдириши мумкин.

Кўринадики, юридик атамашуносликда омонимия муаммоси жуда ҳам долзарб бўлиб, энг хавотирлиси у қонунларнинг турли мазмунда талқин қилинишига кенг йўл очиб беради. Афсуски, қонун матнларидаги бундай ҳолатларни кўплаб келтириш мумкин.

Бундан ташқари, юридик атамаларда полисемия ҳодисаси ҳам жуда кенг тарқалган. Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, одатда, умумадабий тилдаги кўп маъноли сўзлар ўзларининг асосий маънолари билан бирга кўчма маънони ҳам ифодалайди. Юридик атамалардаги кўп маънолилиқда эса атамаларнинг кўчма маъно касб этиши кузатилмасдан, ўзларининг асосий маъноси билан биргаликда кўшимча маъноларни ҳам ифодалаш қайд этилади.

Ўз навбатида, юридик атамалардаги бундай ҳодисани омонимия ҳодисаси сифатида ҳам баҳолаб бўлмайди. Чунки, биринчидан, бу атамаларнинг асосий ва кўшимча маънолари семантик жиҳатдан бир-бири билан ўзаро боғлиқ.

Иккинчидан, уларнинг қўшимча маънолари умумидабий тилда алоҳида мустақил маънони англатмайди.

Бугунги кунда юридик атамашунослигимизда кўп маънолилик ҳодисаси шунчалик кенг тарқалганки, ҳатто айрим юридик атамалар ўзларининг асл маъносига тесқари, қарама-қарши маъноларни ифода этади. Бу, айниқса, рус тилидаги *уголовнўй* сўзининг ўзбек тилига *жиноят* ва *жиноий* тарзида таржима қилинганлигида кузатилади. Қўйидаги юридик атамаларнинг луғавий маъносига эътибор беринг:

АТАМАНИНГ НОМИ	АТАМАНИНГ АСОСИЙ МАЪНОСИ	АТАМАНИНГ ҚЎШИМЧА МАЪНОСИ
Ўзбекистон Республикаси жиноят қонуни	1.Ўзбекистоннинг жиноят ва жазо тўғрисидаги қонуни;	2.Гўёки Ўзбекистоннинг жиноят қилиш ҳақидаги қонуни.
Жиноят кодекси	1.Жиноят ва жазо тўғрисидаги қонунлар мажмуаси;	2.Жиноят қилиш ҳақидаги қонунлар мажмуаси.
Жиноят-процессуал кодекси	1.Жиноят муҳокамаси ҳақидаги қонунлар мажмуаси;	2.Жиноят жараёни ҳақидаги қонунлар мажмуаси.
Жиноят-ижроия кодекси	1.Жиноятга белгиланган жазони ижро этиш тартиби ҳақидаги қонунлар мажмуаси	2.Жиноятни ижро этиш тартиби ҳақидаги қонунлар мажмуаси.
жиноий жавобгарлик	1.Суд томонидан жиноят учун белгиланган жавобгарлик;	2.Жиноий гуруҳлар томонидан белгиланган жавобгарлик.

Кўринадикки, ўзбек юридик атамашунослигида синонимия, омонимия, полисемия муаммоларини ҳал этиш ўта муҳим вазифа бўлиб, бу йўналишга бағишланган махсус тадқиқот объектларини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Норматив-ҳуқуқий атамалар комиссияси томонидан амалда мавжуд бўлган барча қонун ҳужжатлари атамашунослик нуқтаи назаридан чуқур илмий-назарий таҳлилдан (инвентаризациядан) ўтказилиши лозим. Бу ишга шу соҳани яхши тушунадиган ҳуқуқшунос ва тилшунос олимларни, етук мутахассисларни жалб қилиш мақсадга мувофиқ. Шундан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон Республикаси юридик атамаларининг Ягона умумҳуқуқий эталонини яратиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир.

Тадқиқот ишида қонун матнларида атамалардан тўғри фойдаланиш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратилади. Қонун лойиҳаларини тузишда айрим ҳолатларда атамалардан тўғри фойдаланилмаётганлиги батафсил таҳлил этилади. Атамаларни қўллашдаги бундай нуқсонлар тўрт гуруҳга таснифланади:

1. Айрим қонун лойиҳаларида барча учун тушунарсиз бўлган, ҳал оммалашмаган, ўта ихтисослашган атамалар кўп ишлатилмоқда;
2. Атамаларнинг бирлиги, яхлитлиги ва барқарорлигини сақлашга етарли даражада эътибор берилмаяпти;
3. Қонушунос томонидан ўзи билганича атама яшаш ҳолатлари учрамоқда;
4. Атамалар нейтрал маъно эмас, балки услубий жиҳатдан кўчма маъно касб этиб, уларда ижобий ёки салбий бўёқдорлик ифода этиш ҳолатлари кучаймоқда.

Тадқиқот ишида бундай нуқсонларга айрим ҳуқуқий нормалардан кўпдан-кўп мисоллар келтирилиб, улар илмий-назарий жиҳатдан изчил тадқиқ этилади.

Учинчи боб “Ўзбек қонунчилик услубияти муаммолари” деб номланган бўлиб, унда ҳуқуқий ижодкорликда қонунчилик услубиятининг тутган ўрни, қонунчилик услубиятининг илмий-назарий жиҳатлари, ҳуқуқий нормаларни ифодалашнинг усуллари ишлаб чиқилади. Қонун тилидаги лексик-грамматик услубий муаммолар илмий жиҳатдан таҳлил этилади. Шунингдек, бу борадаги муаммолар аниқланиб, уларни бартараф этиш йўллари кўрсатилади.

Таъкидланадики, қонунчилик услубияти, унинг мақсад ва вазифалари ҳақида атрофлича мукамал билимга эга бўлиш учун уни лингвистик фанлар доирасидагина тушунтиришнинг ўзи кифоя қилмайди. У фақат лингвистик билимлар нуқтаи назаридан текширилганда, унинг моҳияти, туб мазмуни очилмай қолади. Чунки қонунчилик услубияти юридик ва лингвистик билимлар ўртасидаги маълум бир илмий йўналиш бўлиб, шунга кўра юридик ва лингвистик билимларнинг ўзаро ҳамкорлигини тақозо этади. Қонунчилик услубияти билан шуғулланувчи мутахассисдан ҳам юридик, ҳам лингвистик билимлардан хабардор бўлиш талаб қилинади. Қонунчилик услубияти деган бирикманинг ўзиёқ шундан далолат берадики, қонунчилик юридик билимларга, услубият эса лингвистик илмларга тегишлидир. Шунинг учун қонунчилик услубиятнинг предмети, мақсад ва вазифаларини юридик ва лингвистик фанларнинг орасидан қидириш мақсадга мувофиқ.

Адабий тил фонида қонунчилик услубининг ўрнини белгилашда В.Д.Бондалетова, С.С.Вартапетова, Э.Н.Кушлина, Н.А.Леоновалар расмий иш услубини қуйидагича гуруҳларга ажратадилар:

- 1.Қонунчилик услуби;
- 2.Ҳар хил ёғ қоғозлари услуби;
- 3.Дипломатик иш қоғозлари услуби.³⁷

Қонунчилик услуби расмий иш услуби доирасига кирувчи услубларнинг энг асосий тури ҳисобланади. У жамият ижтимоий фаолиятининг ҳуқуққа дахлдор бўлган соҳасигагина хизмат қилади. “Қонунчилик услуби - деб ёзишади “Қонун тили” китобининг муаллифлари, расмий иш услуби доирасига кирувчи барча кенжа услубларнинг шаклланиш ва ривожланиш йўлини белгилайди, қонунчилик услубининг турли иш қоғозлари матнининг услубиятида ва лексикасида ўз аксини топади. У бу иш қоғозларининг шакл ва мазмунига ўз таъсирини ўтказди, идоравий ҳужжатларнинг ва маъмурий иш юритишнинг намунаси бўлиб хизмат қилади”.³⁸

Шу нуқтаи назардан олиб қараганимизда, бизнинг фикримизча, яхлит адабий тил фонида қонунчилик услубини алоҳида махсус услуб сифатида, яъни расмий иш услубидан алоҳида ажратиб кўрсатилиши ва махсус ўрганилиши зарур. Чунки расмий иш услуби дейилганда фақатгина расмий иш қоғозлари (ариза, тилхат, таржимаи ҳол кабилар) даражасидаги услуб доираси тушунилади.

³⁷ Бондалетова В.Д., Вартапетова С.С., Кушлина Э.И., Леонова Н.А. Стилистика русского языка -М.: 1982, -С.88.

³⁸ Язык закона, -С.14.

Қонунчилик услубида эса соф юридик воқеа, ҳодиса, нормалар мазмунини ифодалаш, ҳуқуқий жараён ҳақида гап боради. Бу шунчалик мураккаб ва кўп қирралики, уни ифодалаш воситаси расмий иш юритиш услуби доирасида ҳал этиб бўлмайди. Қонунчилик услуби юриспруденция ва лингвистика ўртасидаги маълум бир илмий йўналиш эканлигини, шунга кўра у мустақил услуб сифатида тан олиншини профессор А.А.Ушаков алоҳида қайд этган эди.³⁹ Ҳатто қонунчилик услубини мустақил услуб сифатида шакллантириш лозимлигини, унинг ўзига хос хусусиятлари бор эканлигини, бу белгилар уни адабий нутқнинг мустақил услуби сифатида ажратишга асос бўлишини ҳуқуқшунос олим Ф.Жени ХХ асрнинг бошидаёқ таъкидлаб ўтган эди.⁴⁰ Лекин ҳали ҳам қонунчилик услубига етарли даражада эътибор берилмаяпти.

Тадқиқот ишида ҳуқуқий нормаларни ифодалашнинг методологик асосларини ишлаб чиқишга алоҳида эътибор қаратилади. Бу борада Руминиялик А.Нашиц, Франциялик олимлар М.Валин, Ж.Дабин, Ф. Жени каби олимларнинг бу соҳадаги ишлари батафсил ўрганиб чиқилади.

Таъкидланадиги, юридик норма сифатида ифодаланаётган ҳуқуқий ахборот жуда мураккаб ва кенг бўлган тақдирда қонун ижодкорлиги фаолиятида бу нормани хатбоши, ҳарф, рақамлар орқали қисмларга бўлиб ифодалаш усулидан фойдаланилади. Бу усул уч хил йўл билан ифодаланади:

1. Гапда асосий (предикатив) фикрни ифодаловчи, грамматик жиҳатдан эга ва кесимдан (уларга боғланган бўлақлардан) тузилган бош гап берилиб, сўнгра уюшган гаплар санаб ўтилади. Масалан:

Қуйидаги ҳолларда ходимнинг розилигидан қатъи назар меҳнат ҳақидан ушлаб қолинади:

- 1) *Ўзбекистон Республикасида белгиланган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ундирши учун;*
- 2) *суднинг қарорлари ва бошқа ижро ҳужжатларини ижро этиши учун;*
- 3)

(Меҳнат кодекси 164-м.)

2. Гапнинг эгаси ва у билан боғланган бўлақлар берилиб икки нуқта кўйилади ва шундан кейин уршган бўлақлар бандма-банд берилиб, якуний фикрни ифодаловчи - кесим ҳар бир қисмнинг охирида берилади. Масалан:

Ички ишлар органларининг жазоларни ижро этиши инспекцияси:

муайян ҳуқуқдан маҳрум қилинган маҳкумларни рўйхатга олади;

маҳкумнинг ҳукмда кўрсатилган тақиқларга риоя этишлари

текиширади;

... .

(Жиноят-ижроия кодекси 22-м.)

3. Гапнинг эгаси берилиб икки нуқта кўйилади ва уюшган бўлақлар қисмма-қисм санаб ўтилиб, энг охириги бандда якуний фикр - кесим ифодаланади. Масалан:

Маҳкумлар:

жазони ўташ тартиби ва шартларига риоя этишига;

³⁹ Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики, Пермь: 1967. -С.156.

⁴⁰ Жени Ф. Законодательная техника в современных гражданско-правовых кодификациях // Спб, 1906, - С.138.

жазони ижро этувчи муассаса ёки орган маъмуриятининг қонунга асосланган талабларини бажаришига мажбурдирлар (Жиноят-ижроия кодекси 13-м.).

4. Эргаш гаплар қисмма-қисм берилиб, охириги қисмда асосий фикрни ифодаловчи бош гап берилади. Масалан:

Башарти:

1) ушлаб берилиши талаб қилинаётган шахс Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлса;

2) жиноят Ўзбекистон Республикасида содир этилган бўлса;

3) ... бўлса;

4) ... бўлмаса;

5) ушлаб бериши тўғрисидаги талабнома асос бўлган қилмиш Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари бўйича жиноят ҳисобланмаса, шахсни ўзга давлатга ушлаб беришига йўл қўйилмайди (Жиноят-процессуал кодекси 10-м.).

Ҳозирги қонун ижодкорлиги жараёнида мураккаб ҳуқуқий ахборотни ҳуқуқий норма сифатида шакллантиришда асосан шу тўртта усулдан фойдаланилади. Ҳуқуқий нормаларни бу усулда ифодалаш қонун ижодкорлиги жараёнида ижобий ҳолат деб қаралади. Чунки бу усул орқали ифодаланган ҳуқуқий норманинг қисмма-қисм бўлиб берилиши натижасида тушунарлилик даражаси юқори бўлади.

Мазкур бобда қонун матнларида сўз қўллашдаги хатоликлар, ўзбек тилининг грамматик қонун-қоидаларига мос келмайдиган айрим жиҳатлар илмий-назарий асосда таҳлил этилади ва бундай ҳолатларга кўпдан-кўп мисоллар келтирилади, уларни ҳал этиш йўллари кўрсатилади.

Таъкидланадики, ҳозирги пайтда кўпгина қонун матнларида ўзбек тилининг энг муҳим грамматик категорияси, яъни қаратқич-қаралмиш муносабатида хатоликларга йўл қўйилмоқда. Масалан,

Юридик шахсинг фирма номига бўлган ҳуқуқни бошқа шахсга бериши ва ўтказишига фақат юридик шахс қайта ташкил этилган ҳамда умуман корхона бошқа шахсга берилган ҳоллардагина йўл қўйилади.

(Фуқаролик кодекси 1101-м.)

Бу ҳуқуқий нормада ҳам қаратқич-қаралмиш муносабатида хатолик мавжуд. Матндаги *шахсинг* сўзи қаратқич бўлиб, *ҳуқуқни, бериши ўтказиши* сўзларидан, яъни қаралмишдан *-и* эгалик қўшимчасини олишни талаб қиляпти. Афсуски, матнда *ҳуқуқни, бериши, ўтказиши* сўзларида эгалик қўшимчаси берилмаган. Шунинг учун ҳам бу ҳуқуқий нормани тушуниш анча оғир. Агар шу матн куйидагича тўғри ифодаланса, унда аниқлик ҳам таъминланади:

Юридик шахсинг фирма номига бўлган ҳуқуқини бошқа шахсга бериши ва ўтказишига фақат юридик шахс қайта ташкил этилган ҳамда умуман корхона бошқа шахсга берилган ҳоллардагина йўл қўйилади.

Қонун тилидаги грамматик-услубий муаммолар ҳақида гап кетганда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги кундаги кўпгина қонун матнларида қўлланмоқ феъли (жазони қўлланмоқ, эҳтиёт чораларини қўлланмоқ тарзида) нотўғри берилмоқда. Масалан:

Мусодара қилиш чорасини қўлланиш тартиби ушбу Кодекс ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилади

(Маъмурий жавобгарлик кодекси 28-м.).

Суд, агар Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва бошқа қонунларига зид бўлмаса, бошқа норматив ҳужжатларни қўлланади

Конституциямиз нафақат юридик жиҳатдан, балки ифода усули нуқтаи назаридан ҳам бошқа қонунларга юридик тилнинг ягона илмий-амалий андозаси (эталони) бўлиб хизмат қилиши лозим. Бироқ амалиётда эса Конституциямиздаги айрим ҳуқуқий нормаларни бошқа қонунларда акс эттирганда Конституциядаги ифода усулини, сўз ва атамаларни сақлаш принципига тўла риоя қилинмаяпти. Бу эса Конституциянинг барча қонунлардан устунлиги принципига зиддир.

4. Миллий истиқлолга эришганимизнинг дастлабки йилларида қонунларимизнинг қисқа муддат ичида тайёрланганлиги ва қонун матнларини давлат тилида тайёрловчи малакали мутахассисларнинг етишмаслиги сабабли аксарият қонунлар дастлаб рус тилида тайёрланиб, сўнгра тезликда ўзбек тилига ўтирилди. Шунинг натижаси ўлароқ ҳозирги пайтда қонунларимиз тилида номукамалликлар мавжуд. Айрим ҳуқуқий нормаларни ифодалашда ўта аниқлик етишмайди, қонун тилига қўйиладиган муҳим талаб - қисқалик ва соддалик принципига тўла жавоб бера олмайди, айрим қонун лойиҳалари тилида ҳали ҳам рус тилининг таъсири мавжуд. Бу эса амалиётда қонунни қўлловчилар учун айрим қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Натижада бу шу ҳуқуқий норманинг ижтимоий ҳаётда тўла бажарилмаслигига олиб келмоқда.

Бундан ташқари, айрим қонунларнинг рус ва ўзбек тилидаги шаклларида бир-бирига мос келмайдиган ўринлар мавжуд. Шунинг учун қонунларнинг русча ва ўзбекча шакллари бир-бирига тўла мос бўлиши нуқтаи назаридан қайта экспертизадан ўтказилиши лозим. Бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қошидаги Норматив-ҳуқуқий атамалар комиссияси таркибида махсус экспертлар гуруҳи ташкил этилиб, унга Республикада кўзга кўринган ҳуқуқшунос ва тилшунос олимларни жалб қилиш мақсадга мувофиқ.

5. Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, миллий истиқлолга эришганимизга ўн икки йил тўлган бир пайтда ҳам айрим қонун лойиҳалари ўзга тилларда тайёрланиб, сўнг давлат тилига ўтирилмоқда. Назаримизда, қонунчилик амалиётидаги бундай “тажриба”га чек қўйиш фурсати етди.

Бунинг учун “Ўзбекистон Республикаси Давлат тили тўғрисида”ги қонуннинг 8-моддасига, “Ўзбекистон Республикаси қонунларини тайёрлаш тўғрисида”ги қонуннинг “Қонун лойиҳаларининг мазмунига қўйиладиган асосий талаблар” деб номланган 1У бобига, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги қонуннинг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга қўйиладиган асосий талаблар” номли 111 бобига қонун лойиҳаларининг давлат тилида тайёрланиши шартлиги ҳуқуқий норма сифатида алоҳида қайд этилиши мақсадга мувофиқ.

6. Миллий ҳуқуқий тизимимиз тараккий топиб, қонун ижодкорлик фаолияти муҳим аҳамият касб этаётган бугунги кунда қонунларимизнинг тўғри номланиши масаласи ҳам муҳим ўрин тутди. Шунга кўра миллий истиқлолдан сўнг айрим қонунларимиз (Маъмурий жавобгарлик кодекси) ўз мазмун ва моҳиятидан келиб чиққан ҳолда тўғри номланди. Лекин айрим қонунлар (Жиноят кодекси, Жиноят-процессуал кодекси, Жиноят-ижроия кодекси, Фуқаролик кодекси)нинг номлари ҳозир ҳам ўзларининг асл мазмун ва моҳиятини тўла ифодамай олмайди.

Хорижий мамлакатлар (Буюк Британия, АҚШ) тажрибасидан келиб чиққан ҳолда “Ўзбекистон Республикаси қонунларини тайёрлаш тўғрисида”ги, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги қонунларга норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг номланишига қўйиладиган талаблар хусусида алоҳида ҳуқуқий норма киритиш мақсадга мувофиқ.

7. “Ўзбекистон Республикаси қонунларини тайёрлаш тўғрисида”ги қонуннинг 20-моддасида, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги қонуннинг 19-моддасида қонун матнида ишлатилаётган атамалар амалдаги қонун ҳужжатларида қабул қилинган маъносига мувофиқ (турлича изоҳлаш имкониятини истисно этадиган тарзда) ягона шаклда қўлланиши белгиланган. Бироқ бу ҳуқуқий нормага қонун матнларида ишлаб чиқишда тўла риоя қилинмаяпти. Қонун матнларида атамалар турли-туман шаклларда берилмоқда.

Шунга кўра ўзбек юридик атамашунослик тизимида, айниқса, уларнинг шакл ва мазмун бирлиги мутаносиблигида бир қанча муаммолар мавжуд. Бундай муаммоларни қуйидагича умумлаштириш мумкин:

биринчидан, айрим юридик тушунчаларнинг рус тилидан сўзма-сўз таржима қилиниши натижасида айрим юридик атамаларимизнинг шакли мазмунига тўғри келмайди (*тўғри қасд, эгри қасд, депутатлик тафтиши* кабилар). Шунга кўра уларнинг номлари шу ҳуқуқий тушунчанинг мазмунини очиб бера олмайди;

иккинчидан, ҳозирги пайтда бир ҳуқуқий тушунчанинг бир нечта шакллари (синонимия муаммоси) мавжуд (*показание - кўрсатув, кўрсатма, кўрғазув, кўрғазма, гувоҳлик, сўроқ бериш* кабилар). Бу ҳолат ўзбек юридик атамашунослигида жуда ҳам кенг тарқалган бўлиб, ҳуқуқий нормаларни турлича шарҳлашга кенг йўл очиб бермоқда;

учинчидан, бир юридик атаманинг турли тушунчаларни ифодалаши (омонимия ва полисемия) муаммоси шунчалик кенг тарқалганки, ҳатто айрим юридик атамалар ўзларининг асл маъносига тескари, қарама-қарши маъноларни ифода этади. Масалан, “*Жиноят-ижроия кодекси*” атамаси “*жиноятга белгиланган жазони ижро этиш тартиби ҳақидаги қонунлар мажмуаси*” ҳамда “*жиноятни ижро этиш тартиби ҳақидаги қоидалар мажмуи*” тушунчаларини англатади.

Бу эса амалиётда қонунларни турлича шарҳлашга сабаб бўлмоқда. Шу нуқтаи назардан юридик атамашуносликда синонимия, омонимия ва полисемия ҳодисаларини бартараф этиш, уларнинг илмий асосланган ягона шакллари ишлаб чиқиш биринчи галдаги вазифа бўлиши лозим.

8. Қонун ижодкорлиги фаолиятидаги бу муаммони ҳал этиш учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Норматив- ҳуқуқий атамалар комиссияси томонидан амалда мавжуд бўлган барча қонун ҳужжатлари атамашунослик тизими нуқтаи назаридан қайта чуқур илмий-назарий таҳлилдан (инвентаризациядан) ўтказилиши лозим. Бу ишга шу соҳани яхши тушундиган ҳуқуқшунос ва тилшунос олимларни, етук мутахассисларни жалб қилиш мақсадга мувофиқ.

Шундан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг раиси Э.Х.Халилов таъкидлаганларидек, Ўзбекистон Республикаси юридик атамаларининг Ягона умумҳуқуқий луғати (эталони)ни яратиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир.⁴³

9. Ҳозирги пайтда қонун лойиҳаларини ишлаб чиқувчи мутахассислар томонидан адабий тилда мавжуд бўлмаган янги сўз яшаш ҳолатлари (*амрнома, огоҳнома* каби) ҳолатлари кўплаб кузатилмоқда. Бу билан қонуншуноснинг ўзи

⁴³ Халилов Э.Х. Становление и развитие высшего законодательного органа государственной власти Республики Узбекистан. Автореф. дисс. ... доктор. юрид. наук. - Т: 2000. -С.32.

умумадабий тилда мавжуд бўлмаган янги сўзларни қонун матнларида ишлатиб, “Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили тўғрисида”ги қонуннинг 7-моддасига хилоф иш тутмоқда. Бу моддада янги сўзларни ўзбек тилига жорий этиш тартиби ҳақида махсус ҳуқуқий норма мавжуд бўлиб, унда шундай дейилади: “Янги илмий асосланган атамалар жамоатчилик муҳокамасидан кейин ва Олий Мажлис тегишли қўмитасининг розилиги билан ўзбек тилига жорий этилади”.

Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Давлат тили тўғрисидаги қонуннинг 7-моддасига мувофиқ янги атамалар жамоатчилик муҳокамасидан кейин фақат Олий Мажлис тегишли қўмитасининг розилиги билан ўзбек тилига жорий этилиши лозим. Амалиётда эса бу вазифа асосан Вазирлар Маҳкамаси қошидаги Атамашунослик қўмитаси ҳамда Олий Мажлис ҳузуридаги “Норматив-ҳуқуқий атамалар комиссияси” томонидан жорий этилмоқда.

Шу боис “Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили тўғрисида”ги қонуннинг 7-моддасидаги 3,4-қисмларни амалга ошириш юзасидан амалиётда номувофиқликлар мавжуд. Бу масалаларни тартибга солиш қонунчилигимиз олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

10. Қонунларимизнинг ҳар жиҳатдан тўла мукамал бўлиши учун қонун лойиҳаларини тайёрлаш ишига ҳуқуқшунослар билан бирга тилшуносларни кўпроқ ҳам жалб қилиш лозим. Бунда тилшуносларнинг маълум бир юридик билимлардан хабардор бўлишига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Чунки тилшунос олим маълум бир юридик билимлар, қонун ёзиш илми, қонун тили, унинг ўзига хос хусусиятлари, юридик атамашунослик нормалари ҳақида маълумотга эга бўлмасдан туриб, қонун лойиҳасига тўла ва атрофлича баҳо бера олмайди. Шу боис қонун лойиҳаси қабул қилиш ишида қатнашувчи тилшуносларнинг юридик билимларини ошириш мақсадга мувофиқ.

Қонун ижодкорлиги фаолияти билан шуғулланувчи ҳуқуқшуносларга эса маълум бир лингвистик билимлардан хабардор бўлиш талабини қўйиш лозим. Шу мақсадда улар учун махсус ўқув курслари жорий этилиши лозим ва бу ерда уларга ўзбек тилининг қонун қабул қилишда ишида керак бўладиган энг наздик лексик-грамматик қонун-қоидалари ҳақида маълумот берилиши зарур. Қонун лойиҳалари қонун ижодкорлигига оид бундай ўқув курсларида ўз малакаларини оширган мутахассислар томонидангина ишлаб чиқилиши лозим.

11. Айрим ривожланган давлатлар, жумладан, Германия, Франция, Швеция каби мамлакатларнинг қонунчилик тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда қонун лойиҳаси қабул қилинишидан олдин Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Атамашунослик қўмитасига ҳамда Ўзбекистон Республикаси ФА Тил ва адабиёт институтига экспертиза учун жўнатилиши зарур. Бу ўринда қонун тайёрловчи ташкилот ва муассасалар билан Ўз ФА Тил ва адабиёт институти ўртасида шартнома асосида йўлга қўйиш яхши самаралар беради. Бу ерда қабул қилинаётган қонун лойиҳаси тилшунос олимлар томонидан ҳар томонлама жиддий ўрганилиши, муҳокамадан ўтказилиши керак. Улар томонидан чуқур илмий асосланган ёзма хулоса бўлгандагина қонун лойиҳаси муҳокама учун парламент аъзоларига берилиши зарур.

Қонун чиқарувчи ҳокимият - Олий Мажлис депутатлари эса қонунларнинг сифат жиҳатдан мукамал ишлаб чиқилишига, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг тили ва ифода услуби масалаларига ўз эътиборларини янада оширишлари ва айни пайтда улар қонунчилик техникаси бўйича маълум бир билимларга эга бўлиши мақсадга мувофиқ.

12. Юридик олий ўқув юртларида келажакда қонун ижодкорлиги фаолияти билан шуғулланувчи мутахассислар тайёрлашни йўлга қўйиш зарур. Бу талабаларга ўқув дастурлари қонунчилик амалиётидан келиб чиққан ҳолда тузилиб, бу талабаларга ҳуқуқ, тил, мантиқ, муҳаррирлик ишлари, қонун тузиш сирлари, қонунчилик техникасининг тарихи, бугуни, келажаги, жаҳон қонунчилик техникаси каби билимлар жуда чуқур ва мукамал ўргатилиши зарур.

13. Мамлакатимизда юридик тил ва юридик нутқ масалаларини узлуксиз равишда такомиллаштириш, бу соҳада маълум бир билимларни доимий ривожлантириш, юридик тил ва юридик нутқ назарияси билан боғлиқ илмий тадқиқот ишларини рағбатлантириш ва шу соҳада етук малакали кадрлар тайёрлаш мақсадида Ўзбекистонда хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда “Юридик тил ва юридик нутқ назарияси” деб номланган янги фанлараро илмий йўналишни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ.

Бу илмий йўналишнинг ўрганиш объекти қуйидаги масалаларни қамраб олиши лозим:

- * юридик тил, қонунчилик лингвистикаси ва қонунчилик услубиятига доир назарияни муттасил такомиллаштириш;
- * юридик тил ва унинг таркибий қисмларини чуқур илмий-назарий таҳлил этиш асосида юридик тилнинг моделини яратиш;
- * юридик атамашунослик муаммоларини чуқур илмий асосда ўрганиш;
- * амалиётда ҳуқуқнинг ривожига тўсқинлик қилаётган, қонунни қўллаш учун қийинчилик туғдираётган ифода усулларини аниқлаш;
- * ҳуқуқий нормаларни ифодалашнинг методологик асосларини ишлаб чиқиш;
- * қонун таржимашунослиги муаммолари билан шуғулланиш;
- * юридик нутқ назариясини илмий-назарий таҳлил этиш;
- * ҳуқуқшунос кадрнинг касбий фаолияти билан боғлиқ “Суд нотиклиги”, “Ижтимоий нутқий алоқа”, “Судда нутқ сўзлаш ва ҳақиқат муаммолари”, “Юриспруденцияда сўз санъати” каби ўқув курсларининг илмий асосларини белгилаш.

14. Умуман олганда, мамлакатда миллий юридик тилни такомиллаштириш шундай мураккаб жараёнки, бу соҳада узоқ келажакка мўлжалланган истиқболли стратегик йўналишларни, унинг илмий-назарий методологик асосини белгиламасдан туриб, бу соҳадаги муаммоларни ҳал этиб бўлмайди. Шу боис давлат томонидан айнан шу масалага алоҳида эътибор қаратилиши, қонун ижодкорлиги жараёни бўйича давлат миқёсида узоқ келажакка мўлжалланган чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилиши зарур. Бу истиқболли режа босқичма-босқич ҳаётга татбиқ этилиши лозим.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ МУАЛЛИФНИНГ ҚУЙИДАГИ КИТОБ ВА МАҚОЛАЛАРИДА ЎЗ ИФОДАСИНИ ТОПГАН

АЛОҲИДА НАШРЛАР

Ўзбекистон Республикасида қонунчилик техникаси (тил, услуб, юридик атамашунослик). Монография. - Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1996. - 100 б.

2. Қонун ва тил (А.Саидов, Л.Саидова, М.Қосимовалар билан ҳаммуаллифликда). - Т.: Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси, 1997, -224 б.

3. Қонунчилик техникаси асослари (А.Х.Саидов билан ҳаммуаллифликда). - Т.: Адолат, 2001, -220 б.

4. Дипломатик тил асослари. - Т.: ЖИДУ, 2002, -75 б.

ЖУРНАЛ МАҚОЛАЛАРИ

5. Кеча, бугун, эртага. ҒҒ Ҳаёт ва қонун. 1997. № 1. 77-81 б.

6. Ўзбек қонунчилик техникаси: муаммолар ва ечимлар. ҒҒ Ҳаёт ва қонун. 1998. №6. 6-8 б.

7. Ўзбекистон Республикасида қонунчилик техникасининг баъзи масалалари. ҒҒ Ҳуқуқ - Право - Law. 2000. №3. 11-13 б.

8. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик техникаси жаҳон андозалари сари. ҒҒ Халқаро муносабатлар: иқтисод, сиёсат, ҳуқуқ. 2000. №2. 93-96 б.

9. Қонунларда ўта аниқликни таъминлаш долзарб вазифа. ҒҒ Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 2000. №5. 15-20 б.

10. Ўзбек юридик атамашунослигининг айрим муаммолари ҒҒ Давлат ва ҳуқуқ. 2000. №4. 71-74 б.

11. Ҳуқуқнинг ривожиди тилнинг ўрни. ҒҒ Ижтимоий фикр. 2001. №1.

12. Қонун ижодкорлигида сўзнинг ўрни. ҒҒ Ҳаёт ва қонун. 2001. №1. 15-18 б.

13. Қонун тили тараққиёти муаммолари ҒҒ Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2001. №2-3. 21-24 б.

14. Қонун тили ва қонунчилик амалиёти. ҒҒ Ижтимоий фикр. 2001. №2. 66-73 б.

15. Халқаро ҳуқуқда тил сиёсати масалалари. ҒҒ Халқаро муносабатлар: иқтисод, сиёсат, ҳуқуқ. 2001. №2. 71-75 б.

16. Тил ва қонун ижодкорлиги. ҒҒ Ҳаёт ва қонун. 2001. №5. 16-17 б.

17. Ўзбек юридик атамаларида шакл ва мазмун бирлиги муаммоси ҒҒ Ўзбек тили ва адабиёти. 2001. №6. 36-39 б.

18. Қонун тили муаммолари. ҒҒ Қонун ҳимоясида. 2001. №7. 34-37 б.

19. Юридик олий ўқув юртларида давлат тили таълими муаммолари. ҒҒ Тил ва адабиёт таълими. 2002. №1. 87-91 б.

20. Ҳуқуқий онг ва қонун тили. ҒҒ Тафаккур. 2002. №2. 4-9 б.

21. Қонун матнларида атамалар. ҒҒ Ўзбек тили ва адабиёти. 2002. №6. 59-61 б.

22. Қонунлар талқини. ҒҒ Тафаккур. 2003. №1. 115-116 б.

23. Ўзбек қонунчилик услуби ҳақида. ҒҒ Тил ва адабиёт таълими. 2003. №1. 7-10 б.

ИЛМИЙ ТўПЛАМЛАРДАГИ МАҚОЛАЛАР

24. Давлат равнақи ва тил муаммолари. ҒҒ И.А.Каримовнинг “Ўзбекистон сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари” рисоласи бўйича анжуман материаллари. - Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1995. 36-37 б.

25. Конституциямизнинг тил ва услубий хусусиятлари. ҒҒ Конституция: иқтисодий ва ҳуқуқий ислохотларни чуқурлаштириш муаммолари. - Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1995. 42-43 б.

26. Ҳуқуқий ижодкорликда қонунчилик техникаси масалалари. ҒҒ Ҳуқуқнинг долзарб муаммолари. Илмий мақолалар тўплами. - Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1996. 15-20 б.

27. Юридик атамашунослимиз тараққиётидаги муаммолар. ҒҒ Ўзбек тилида халқаро ҳуқуқ атамалари. - Т.: UWED PRESS, 1998. 28-33 б.

28. Конституциямизнинг тил ва услубий хусусиятлари (Н.Мирзаева билан ҳаммуаллифликда). ҒҒ Давлат тили: муаммолар ва ечимлар. - Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 1999. 70-74 б.

29. Қонун тили: тарих ва бугун. ҒҒ Давлат тили: муаммолар ва ечимлар. - Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 1999. 94-103 б.

30. Ўзбек қонунчилик услубиятидаги муаммолар. ҒҒ Давлат тили: муаммолар ва ечимлар. - Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 1999. 115-124 б.

31. Юридик таълимда давлат тили. Нофилологик олий ўқув юртларида давлат тили таълим муаммолари. ҒҒ - Т.: UWED PRESS, 1999. 10-12 б.

32. Ўзбек юридик атамашунослиги тараққиёти муаммолари. ҒҒ Давлат тили: муаммолар ва ечимлар. - Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 1999. 139-148 б.

ЎҚУВ ДАСТУРЛАРИ

33. Мутахассислик тили (Б.Мамедов билан ҳаммуаллифликда). Тошкент Давлат юридик институти талабалари учун дастур. - Т.: Адолат, 1998. - 20 б.

34. Мутахассислик тили. Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети халқаро ҳуқуқ факультети талабалари учун ўқув дастури. - Т.: UWED PRESS, 1999. -21 б.

35. Мутахассислик тили. Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети халқаро муносабатлар факультети талабалари учун ўқув дастури. - Т.: UWED PRESS, 1999. -20 б.

36. Мутахассислик бўйича ўзбек тили. (ЖИДУнинг халқаро ҳуқуқ факультети учун намунавий ўқув дастури) - Т.: ЖИДУ, 2000. - 20 б.

37. Мутахассислик бўйича ўзбек тили. (ЖИДУнинг халқаро муносабатлар факультети учун намунавий ўқув дастури) - Т.: ЖИДУ, 2000. - 21 б.

Филология фанлари доктори илмий даражасига талабгор Кўчимов Шухрат Норқизиловичнинг 10.02.02 - миллий тиллар (ўзбек тили) ихтисослиги бўйича «Хуқуқий нормаларни ўзбек тилида ифодалашнинг илмий-назарий муаммолари (лингво-юридик таҳлил)» мавзусидаги диссертациясининг

ҚИСҚАЧА МАЗМУНИ

Калитли сўзлар: юрислингвистика, тил ва ҳуқуқ, қонунчилик техникаси, юридик техника, қонун тили, юридик атамашунослик, қонунчилик услубияти.

Тадқиқот объектлари: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва Ўзбекистонда ҳозирда амалда бўлган барча қонунлар, шунингдек, собиқ совет ҳокимияти йилларида (1920-1990) қабул қилинган қонунлар, халқаро миқёсдаги қонун ва шартномалар.

Ишнинг мақсади: Ўзбекистон Республикаси қонунчилик техникасининг долзарб муаммолари - ўзбек қонунчилик тили, услубияти, юридик атамашунослик масалаларини ҳам лингвистик, ҳам юридик жиҳатдан илмий-назарий таҳлил қилиш, унинг лингво-юридик хусусиятларини аниқлаш, ўзбек қонунлари тилини такомиллаштириш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот методи: илмий билишнинг диалектик, тарихий, муаммоли-аналитик, киёсий-хуқуқий, социологик методлари.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: Ўзбекистон Республикаси қонунлари тили ва услубини илмий-назарий таҳлил қилиш жараёнида бир қанча муаммолар аниқланди, уларни баратараф этиш учун илмий тавсиялар ва қонун тилига қўйиладиган талаблар ишлаб чиқилди. Тадқиқот хулосалари Ўзбекистон ҳуқуқшунослик ва тилшунослик фанларида миллий юридик тил билан боғлиқ янги махсус фанлараро илмий йўналишга асос солади.

Амалий аҳамияти: Ўзбекистон Республикаси қонунлари тили ва услубини сифат жиҳатдан такомиллаштириш мақсадида муҳим хулоса ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: Диссертациянинг асосий хулосалари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясида ўтказилган конференцияларда (1996-2003) маърузалар қилинган. Бундан ташқари, тадқиқот натижалари асосида Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университетиде, Тошкент Давлат юридик институтида 1997-98 ўқув йилидан бошлаб «Мутахассислик тили» деб номланган ўқув курси киритилган.

Қўлланиш соҳаси: Диссертация асосида ишлаб чиқилган хулосалар ва амалий тавсиялар мамлакатимиз қонунчилик тизимини такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади. Тадқиқот натижалари қонунларни тайёрлаш ишида, юридик олий ўқув юртралида юридик тил назариясини ўқитишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Кучимова Шухрата Норкизиловича на тему “Научно-теоретические проблемѣ вѣражения правовѣх норм в узбекском язѣке (лингво-юридический анализ)”, представленной на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальностям 10.02.02 - узбекский язѣк.

Ключевѣ слова: юрислингвистика, юридическая техника, законодательная техника, язѣк и право, язѣк закона, юридическая терминология, законодательная стилистика.

Объектѣ исследования: Конституция и другие законѣ Республики Узбекистан; законѣ принятѣ в период с 1920 по 1990 гг.; международнѣ законѣ и договорѣ.

Цел работѣ: исследование с научной точки зрения актуальнѣх проблем законодательной техники Республики Узбекистан как отдельной области специализации, связанной с язѣковѣми и юридическими науками (язѣк законодательства, законодательная стилистика, юридическая терминология); определить его лингво-юридические особенности; разработать научно-обоснованнѣ рекомендации по совершенствованию законодательства Республики Узбекистан.

Методѣ исследования: диалектический, исторический, проблемно-аналитический, сравнительно-юридический, социологический и общенаучнѣй метод познания.

Полученная результатѣ: в процессе научно-теоретического анализа язѣка и стилистики законодательства Республики Узбекистан вѣявляется ряд проблем, для решения которѣх бѣли разработанѣ научнѣ рекомендации и требования, предѣявляемѣ к язѣку законов. Заключение исследования станет началом нового специального межнаучного направления, связанного с национально-юридическим язѣком, юридическими и лингвистическими науками Узбекистана.

Практическая значимость: вѣробатанѣ важнѣ заключения и практичекие рекомендации по совершенствованию качества язѣка и стиля законов Республики Узбекистан.

Степень внедрения и экономическая эффективность: Основнѣ вѣводѣ диссертации изложенѣ в докладах конференций, проведеннѣх в Олий Мажлисе Республики Узбекистан, Университете мировой экономики и дипломатии, а также Академии Министерства внутреннѣх дел Республики Узбекистан.

Кроме того, на основе исследований в Университете мировой экономики и дипломатии и Ташкентском государственном юридическом институте с 1997-98 учебного года введен новѣй учебнѣй курс по специальности «Мутахассислик тили».

Область применения: вѣводѣ диссертации играют значительную роль в усовершенствовании законодательной системѣ нашего государства.

Результатѣ исследования станут основнѣм источником в подготовке законѣ, при преподавании юридической язѣковой теории в вузах с юридической направленностью.

RESUME

Thesis of Kuchimov Shukhrat Norkizilovich on the academic degree competition of the doctor of philological science, speciality 10.02.02 - uzbek language: «Scientific Theoretical issues of expressing legislative norms in the Uzbek language (lingua-legal analysis)».

Key words: juridical linguistic, juridical techniques, legislative techniques, language and law, the language of law, juridical terminology, legislative stylistics

Subjects of the inquiry: The Constitution and other laws of the Republic of Uzbekistan; the laws adopted during the period of the Soviet Union (1920-1990); international laws and contracts.

Aim of the inquiry: determines problems in the language of legislation while studying the Uzbek national legislative language and its methodology, works out demands and scientific recommendations for the improvement of legislative language;

Method of inquiry: dialectical, historical, problem analyzing, juridical comparative, sociological and general scientific method of cognition.

The results achieved and their novelty: within the process of scientific – theoretical analysis of the language and stylistics of the legislation of the Republic of Uzbekistan emerged a series of problems, which can be solved by the elaborated scientific recommendations and requirements to the language of law. The results of the research of law and language sciences of Uzbekistan discovered new directions connected with the national juridical language.

Practical value: the elaboration of important conclusions and practical recommendations concerning the improvement of the quality of language and the style of laws in the Republic of Uzbekistan.

Degree of embed and economical effectivity: the main points of the Thesis have been used during the conferences in the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan and lectures in the University of World Economy and Diplomacy and the Academy of Internal Affairs Ministry of the Republic of Uzbekistan (1996-2003). For instance, the main results of this research has been implemented as the basis for the introduction of new subject “ Mutaxassislik tili ” at the University of World Economy and Diplomacy and Tashkent State Juridical Institute since 1997-1998 academic year.

Sphere of usage: the results of the Thesis gave considerable importance for the improvement of our legislative system, that is why the results of the Research are used within the process of law elaboration, moreover they can be implemented as materials for the lectures of the theory of juridical language at the Universities and Institutions.